

DIREKTIVNO-CENTRALISTIČKI
SISTEM RADA AGITPROPA U OBLASTI
IDEOLOGIJE, KULTURE I PROSVETE

Uoči završetka rata KPJ je, nalazeći da su se uslovi promenili, da je stari način propagande i agitacije preživeo, a njen značaj nezamenljiv, prišla na direktivan način njenoj reorganizaciji. Polazne premise nove organizacije agitprop službe CK svodile su se na savlađivanje „spontanosti i anarhičnosti“, na izgradnju aparata propagande i agitacije, koncentrisanje — posredno ili neposredno — čitavog narodnog političkog, kulturnog, prosvetnog, pa i naučnog života u rukama partijskih ustanova. Cilj tog novog aparata bio je da se partijske „parole“ učine jasnijim „masama“ i sprovedu u život, a na drugoj strani da se izgradi ozbiljan plan za ideološko podizanje partijskog članstva i za „pravilno ideološko i političko vaspitanje širokih narodnih masa“. Od aparata agitacije i propagande traženo je da usmeri spontane težnje masa za bogatim kulturnim i političkim životom u organizovanom pravcu, da one postanu „kanalisane“. Preko tog aparata računalo se na suprotstavljanje tuđim neprijateljskim uticajima i njihovim negativnim posledicama na političkom, teorijskom, kulturnom i naučnom polju. Novi aparat je bio pretpostavka za razvijanje idejne borbe u Partiji i van nje. Osnovni zadatak reorganizacije se sastojao u tome da se čitav agitacioni, propagandni, kulturno-prosvetni rad organizuje i ujedini pod rukovodstvom partijskih komiteta.

Prvi korak u procesu izgradnje novog aparata propagande i agitacije usmeren je na osnivanje agitaciono-propagandnih komisija uz sve komitete — centralne, pokrajinske, oblasne, okružne, mesne, sreske, rejonske i u većim gradovima — a u ćelijama i biroima na imenovanje odgovornih pojedinaca za ovaj sektor partijskog rada. Svaka agitaciono-propagandna komisija bila je podeljena na sektore: za štampu i agitaciju, teoretsko-predavački, kulturni, organizaciono-teh-

nički i pedagoški sektor. Komisijom je rukovodio član partijskog rukovodstva (bira).

Štampa je došla pod totalnu kontrolu agitpropa, koji se brinuo o njenom sadržaju, političkoj i idejnoj strani, „pravilnom“ tumačenju direktiva centralne štampe. Ništa nije bilo prepušteno samostalnoj proceni. Agitprop je brinuo šta će se naći u štampi, šta jače ili slabije naglasiti („potcrtati“), o oblicima agitacije (zborovi, konferencije, priredbe, plakati), kadrovskom sastavu redakcija, radu aktiva agitatora. U štampi su sva pitanja morala da se tumače sa stanovišta opšte partijske linije kako se ne bi „unakazivala“ teorija marksizma — lenjinizma.

Uz pomoć i kontrolu foruma agitprop je organizovao borbu protiv neprijateljskih tendencija u sferi ideologije. Teoretsko-predavački sektori agitpropa su sprovodili „vaspitavanje masa“ u duhu učenja Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, vodeći računa o nivou članstva, aktuelnosti pojedinih pitanja, radu aktiva predavača. Preko kulturnog sektora agitprop je davao inicijativu za organizaciju i razvijanje čitavog kulturnog života (pozorišta, diletantskih grupa, orkestara, pevačkih društava, izložbi, kinopredstava, književnih i kulturnih priredaba, izdavanja književnih i drugih časopisa). Ovom sektoru agitacije i propagande pripadalo je da vrši izbor i izdvaja dela koja će se objaviti ili prikazati. Delatnost moćnog aparata i njegove mnogostruke aktivnosti na polju propagandnih i agitacionih sadržaja bila je određena monopolom Partije, pa samim tim i monopolom na vlasništvo štamparija ili na njihovu kontrolu, na hartiju, kinoprojektore, itd. Potpuna kontrola bila je proširena i na škole, udžbenike, nastavne programe, pedagošku i drugu publicistiku.

Paralelno sa ovim partijskim aparatom agitpropa stvarao se i aparat pri JNOF-u, odnosno Narodnom frontu u kome su mogli raditi i nepartijci, poznati kao antifašisti.

Pri svim partijskim forumima, uz koje su postojale agitprop komisije, uvedeni su aktivni agitatora i aktivni predavača, kao nosioci predavačko-agitacione aktivnosti o aktuelnim i važnim pitanjima spoljne i unutrašnje politike ili o nekom aktuelnom partijskom zadatku. Predavanje je morao prethodno pregledati partijski forum, koji je davao ocenu i o njegovom efektu, odnosno reakciji masa na izlaganje. Za raspravljanje pitanja koja su tražila dalju teorijsku razradu dobijane su smernice u

kojem pravcu ona imaju da se produbljuju. Predavanja namenjena komunistima imala su oštra ograničenja sa stanovišta ko može biti predavač (član KPJ), ko može prisustvovati (isključivo članovi KPJ) i sa određenim merama predostrožnosti, s obzirom na konspirativni karakter unutarpartijskog rada (predavanja su se održala u zatvorenim prostorijama i na njima nisu mogli da učestvuju nepartijci). Što se tiče predavanja namenjenih široj publici, predavač nije morao biti član KPJ. Partijski aktivni predavača mogli su da se prošire vanpartijcima samo u slučajevima kada se radilo o temama političke prirode koje su već bile razrađene u partiji, kao i o predavanjima iz istorije, kulture, o pokretanju izvesnih akcija. Povremene grupe agitatora obrazovane su *ad hoc* iz redova pripadnika masovnih organizacija, komunista i antifašista, u slučajevima gde je trebalo idejno uticati na neke sredine i krajeve gde je uticaj KPJ bio slab.

Ovaj mamutski agitaciono-propagandni aparat, organizaciono učvršćen, kadrovski uglavnom popunjen, a uz pomoć mreže agitaciono-propagandnih jedinica rasprostranjen širom Jugoslavije i vođen iz jednog centra, obezbeđivao je jedinstvenu agitaciju i propagandu KPJ. Ovo telo u službi partije, odnosno Politbiroa CK KPJ razrađivalo je najvažnija i najaktuelnija pitanja, polazeći od momenta opšte politike, nastojeći da ga agitaciono-propagandne ustanove maksimalno popularišu preko predavanja, izložbi, štampe, plakata, crteža svima — najpre partijcima, koji su imali prvenstvo, a zatim nepartijcima, do najzabačenijeg sela i s unapred razrađenim planom. Sav politički aktuelan deo agitacije i propagande prenošen je na JNOF i na njegova odeljenja za štampu i agitaciju, kao centre zadužene za masovnu propagandu. Sa završetkom rata ukinute su sve propagandne ustanove i obezbeđeno rukovođenje svim kulturnim i prosvetnim ustanovama (domovima kulture, narodnim univerzitetima, prosvetno-kulturnim odborima) u koje su ulazili komunisti („odgovorni drugovi“) za kulturni i pedagoški rad. Agitaciono-propagandni rad partije bio je povezan i sa agitaciono-propagandnim radom omladine, ostvarujući se preko partijskog foruma u kome se nalazio i sekretar SKOJ-a.

U agitaciji i propagandi najvažnije sredstvo uticaja bila je partijska štampa, a pre svega centralni dnevni partijski organ *Borba*. Agitprop je zahtevao da se pojedini direktivni članci *Borbe* prorađuju na partijskim sastancima i neposredno predu-

zimaju mere za njihovo sprovođenje u život. Propagandne i agitacione partijske ustanove morale su stavove iz direktivnih članaka — preko svih oblika agitacije i propagande — učiniti pristupačnim i razumljivim širokim „narodnim masama“. Partijske organizacije su bile dužne da podupiru i razvijaju dopisništvo i predlažu stalne dopisnike sa sela i iz preduzeća za centralnu partijsku štampu i onu JNOF-a.

Agitprop je insistirao na konkretnosti agitacije i propagande i njenom prilagođavanju odgovarajućim sredinama, stepenima obrazovanja, uzrastu, nacionalnoj strukturi, Celokupna kulturna i prosvetna politika bile su politizirane i podređene izvršenju osnovnih partijskih zadataka u sferi organizacije društva, privrede, ustavno-pravne izgradnje, spoljne politike. U jednoj direktivi iz aprila 1945. konkretno obeležje agitaciono-propagandnog rada kao budući imperativ predstavljeno je na sledeći način: „Npr. drug koji rukovodi agitacijom i propagandom u birou ćelije ili ćeliji mora, ako se radi npr. o fabrici koja proizvodi za rat, ispisati parole na vidnim mestima i istaći slike radnika, koji se ističu u radu, organizovati čitaonicu, šahovski klub, obezbediti izrađivanje mapa frontova, popularisanje aktuelnih partijskih parola, izdavanje zidnih novina, on mora organizovati konferencije i priredbe za široke mase i napraviti plan i obezbediti materijal za izučavanje pitanja marksizma-lenjinizma u samoj ćeliji itd. Slično treba postupiti i na selu, u školama, raznim državnim ustanovama itd.“

Sa ustanovljivanjem aparata propagande i agitacije u novim uslovima postratne situacije KPJ je objavljivala rat spontanosti ove aktivnosti, neradu, izvorima neorganizovanosti, smatrajući ove pojave najvećim neprijateljima za izdizanje novih kadrova. KPJ se suočavala sa malim brojem obrazovanih kadrova, ali je bila uverena da postoje mnogi komunisti kadri da rukovode agitacijom i propagandom, koje treba podizati. Kadrovsko pitanje vezivano je u ovoj oblasti, kao i u drugim uostalom, za svemoćnu ulogu organizovanog podsticaja, koji je fetišiziran i pridavan mu maksimalni značaj.

Agitprop je imao niz kontrolnih načina da ostvari svoju liniju u oblasti ideologije: preko komunista u ustanovama, školama, „nakladnim zavodima“, novinama; preko ministarstva prosvete, tužilaštava, odobravanjem izdavačkih planova, kontrolom radio-stanica i novina. Pod pregled su potpadala i gostovanja kulturno-umetničkih društava, ukoliko su učestvo-

vala na velikim smotrama, manifestacijama političkog karaktera, na masovnim radnim akcijama.

Iz agitprop aparata poticale su inicijative za obeležavanje godišnjica progresivnih mislilaca, revolucionara, pisaca, značajnih istorijskih događaja. Po direktivama agitpropa trebalo je obeležiti godišnjice Svetozara Markovića, Maksima Gorkog i drugih sličnih „velikana“. Direktivnim aktima agitprop je uticao na formiranje izdavačkih planova, nastojeći da preko ove delatnosti obezbedi ideološku liniju partije, izmirujući dela klasike, tradicije i novih potreba obnove i izgradnje nove Jugoslavije. Nastojalo se da ova dela počivaju na idejama bratstva jedinstva, slovenske solidarnosti, marksističke teorije; da glorifikuju revolucionarno-demokratski pokret. Iz oblasti književnosti preovlađivala su dela klasika zapadnoevropske i američke književnosti, klasične ruske književnosti, književnosti drugih slovenskih naroda, reprezentativna dela srpske, hrvatske i slovenačke klasike, makedonska poezija i proza, narodne pesme i priče Šiptara sa Kosova i Metohije; dela revolucionarno-demokratskih sociologa, književnika, istoričara, publicista; sovjetska književnost; reprezentativna dela dečje i omladinske književnosti; jugoslovenski pisci koji su pisali pozitivno o susednim narodima; dela jugoslovenskih rukovodilaca.

U prvoj fazi posleratnog razvitka izdata su neka dela mimo predviđenih planova, prevodi iz zapadne publicistike (Volter Lipman, itd.), ali ni u ovom periodu nema dijaloga, kritika, rasprava, pluraliteta gledišta o osobenim temama iz oblasti kulturnog stvaralaštva, ako se izuzmu pojedinačni kritički intonirani napisi političke naravi iz redova tzv. građanske opozicije.

Agitprop je bio telo u okviru opšteg mehanizma organizacije partije (sektor rada), ali bez kapaciteta odlučivanja, bar formalno gledano. Ustanova koja je „vedrila i oblačila“ u sferi ideologije i kulture, mogla se normativno gledano označiti kao savetodavna, iako je celokupni kulturni i ideološko-politički rad nosio pečat direktivnog usmeravanja agitpropa. Ovakva faktička pozicija izvirala je iz opšteg monopolskog položaja partije u sistemu vlasti, načina rada KPJ u postratnoj fazi delovanja i snage šefa agitpropa Milovana Đilasa, člana Politbiroa CK KPJ. Đilasovi saradnici su poticali od komunista koji su se i pre rata isticali u tumačenju partijske politike u oblasti

kulture. Stefan Mitrović je bio sekretar Agitpropa, Radovan Zogović odgovoran za kulturu, V. Dedijer za štampu, Boris Zihrel (po povratku iz SSSR-a) za štampu, Saša Božović za arhitekturu. Zahvaljujući činjenici da su članovi ovog tela sa Dilasom na čelu bili „gorštaci“ (Crnogorci i Hercegovci, Dinarci) naknadno su ovaj moćni centar nazivali „centrom ijekavizovane ideologije“. Radovan Zogović, takođe post festum, polazeći od pomenutog neformalnog osnova odlučivanja ovog tela, odbija kompetencije koje su mu pripisivane, zanemarujući stvarno značenje direktivnih intervencija i kritika, njihov, pre svega, psihološki i politički efekat. Nepisano je pravilo da su osetljiviji tekstovi nuđeni agitropu na uvid, pregled, kontrolu, čak i kada se radilo o proverenim komunistima kao piscima. Svaki stav i direktiva iza kojih je stajala Partija tumačio se kao zvanični stav, čime su se isključivali eventualni propusti u smislu akcentiranja pojava, nepotpunosti tekstova, neprihvatljivih ocena. Pomenuti nenormirani stav živeo je i u svesti pojedinih stvaralaca (pisaca, umetnika, itd.). Smatralo se da je prethodni imprimatur agitpropa obezbeđivao predohranu od pogreški, skretanja, jednostranosti, utičući na smirenje pisaca tekstova, jer iza njih stoji zvanično telo ili ugledni pojedinac zadužen za ideološku aktivnost. U savremenoj publicistici nailazi se na ocene agitpropa kao „ideološkog servisa redakcija“ i „gromobrana“ koji štiti urednike od odgovornosti.

Širina narodnooslobodilačke borbe i međunarodni uslovi u kojima se razvijala jugoslovenska revolucija uticali su jedno vreme na širi raspon shvatanja o slobodi stvaralaštva. No, umetničko stvaranje je podređeno borbi protiv okupatora, podsticanju patriotskih nadahnuća, oslobođenju zemlje, čemu je inače sve bilo podređeno, ali bez ukalupljanja misli i nekih strogih ideoloških normativa predviđenih za transpoziciju umetnikovih viđenja. Ne govori se o revoluciji, ali se misli na novu sutrašnjicu. Čak i kada se slavi Sovjetski Savez i njegova uloga u svetskoj antifašističkoj zajednici naroda ne govori se o njegovom socijalističkom uređenju, boljševičkoj partiji i komunizmu. Čak i kada se ne govori o novom uređenju na ovo se misli, asocira, na jedan posredan način podseća. Ratka Pekovića *Mladi borac*, organ USAOS-a „asocira“ na *Mladog boljševika*. Ali, ako se i ne govori direktnim jezikom člancima i priložima o sovjetskim temama, neposrednim ličnostima i

herojima, pomeni se javljaju, po navedenim piscima, kao „svojevrsan idejno-politički putokaz“.

Karakter i masovna politička osnova narodnooslobodilačke borbe uticali su i na isticanje borbenih tradicija, istorijskog i kulturnog nasleđa, svetlih likova iz prošlosti. Na Prvom kongresu kulturnih radnika Hrvatske održanom juna 1944. u Topuskom naglašen je značaj kulturnog nasleđa. Nova „narodna kultura“ u stvaranju izgrađivala se na temeljima pozitivnog nasleđa i na opštim tekovinama narodnooslobodilačke borbe. Borba naroda u toku je osnovna mera svih vrednosti. Širina i narodni karakter kulture daju obeležje ovoj fazi jugoslovenskog razvitka vezanoj za kraj rata i prve godine obnove, sve dok se nije počelo prelaziti na „izgradnju socijalizma“.

Prelazni, tanki pluralizam se nije uključivao u liniju partijske politike, koja je nasuprot tome težila normiranju umetničkog stvaralaštva, mada nije mogla da ne „iskoristi“ deo uglednih pisaca formiranih u međuratnom razdoblju, pa čak i da toleriše pojavu pojedinačnih gledišta sa širokim obuhvatanjem svih pisaca koji se nisu ogrešili o tekovine narodnooslobodilačke borbe, tekao je suprotan proces nemilosrdnog čišćenja iz javnog života pisaca i stvaralaca koji su bili optuženi ili osuđeni zbog kolaboracije u tek završenom ratu. „Umrtnjivanjem“ dela pisaca smatralo se da se „razoružava“ fašizam u duhovnoj sferi. Za deo pisaca koji nisu imali zadovoljavajuće držanje u toku rata, kao što je to bilo sa Miroslavom Krležom, agitprop je propisivao ograničeno delovanje u oblasti „čiste“ književnosti. Marko Ristić je podržavao mere čišćenja nepodobnih stvaralaca iz javnog života, s pozivom na neophodnost da iskuse zasluženu kaznu za svoje nepatriotsko ponašanje u ratu.

Kulturnu politiku u Jugoslaviji određivali su posle oslobođenja sledeći činioци: pobjeda revolucije, idejne osnove KPJ, izmena sistema društvenih odnosa i pitanje nasleđa u oblasti prosvete i kulture. Sprovedena je hijerarhijski od vrha do dna, to jest od Agitpropa CK KPJ i Komiteta za kulturu i umetnost FNRJ do poslednje opštine. Partijski forumi su zasnivali ideološko-teorijsku stranu umetnosti, a državni organi praktičnu stranu realizacije. Za socijalistički realizam bila je bitna društvena stvarnost i njena reprodukcija u skladu sa zadacima partije. Stvaralaštvo koje se razilazilo sa partijskom linijom podlegalo je političkoj kritici. Za primer partijnosti umetnosti isticana je poema Radovana Zogovića „Pjesma o biogarafiji

druga Tita". Duhovno stvaralaštvo (književnost, slikarstvo, itd.) razvijano je u smislu prenošenja političkih poruka KPJ. Od umetnosti i umetnika traženo je da razvijaju umetnost koja će biti „odraz, objašnjenje i dokument” postojeće stvarnosti, a po formi pristupačna prosečnom radnom čoveku”. Takva umetnost, „visoko idejna”, imala je da deluje vaspitno i da podiže „društveno-kulturnu svest čitavog naroda.”

Socijalistički realizam zastupali su u likovnoj umetnosti Branko Šotra, Đorđe Andrejević Kun, Božidar Jakac, Ismet Mujezinović, Boža Ilić i drugi. Ogromno platno Bože Ilića „Sondiranje terena na Novom Beogradu” zvanična kritika je prihvatila kao uzor socijalističkog slikarstva koje je simbolisalo radni polet i snagu kolektivnog rada, iako je bilo lišeno unutrašnjeg života i zračenja, oslonjeno uglavnom na „monumentalnost oblika i veliki format slike”.

I u političkoj i u duhovnoj sferi sve se procenjivalo prema službi „socijalističkoj državi”. Ako su neke stare ustanove ili ideje mogle da se pragmatistički ugrade u novi poredak one su i ugrađivane pod vidom spoja starog i novog, tradicije i inovacije. Nasuprot mnogobrojnim sektaškim duhovima u aparatu kulture i prosvete bilo je među rukovodećim ljudima takvih koji su odbacivali duh uskogrudosti i sumnjičenja. Na tlu oslobođene Toplice dolazilo je do sukoba rukovodilaca koji su oko sebe okupljali napredne ljude iz građanstva, iz reda političara, poslovnih ljudi i domaćina nasuprot onima koji su u njih sumnjali, svuda videli zaveru, neprijatelje, ostatke starog, malo-građanskog duha koji žele da „nas nagrizu” i erodiraju „naš moral”. Zahvaljujući ovim antisektaškim aberacijama partija je i mogla oko sebe u raznim oblicima (Narodnog fronta, Društva književnika, Kolarčeve tribine, Usmenih večeri, Društva prijatelja Jugoslavije i SSSR-a) okupiti najuglednije pisce i umetnike onoga vremena (Ivu Andrića, Isidoru Sekulić, Veljka Petrovića, Mila Milunovića, Petra Lubardu, Stanislava Vinavera, Desanku Maksimović i druge).

Upoznavanju i propagandi sovjetskog sistema, društva, privrednih uspeha i kulture doprinosilo je Društvo za kulturnu saradnju između Jugoslavije i ŠSSR-a koje je radilo od 1945. mada obrazovano uoči rata, imajući svoje jedinice u svim jugoslovenskim republikama. Rad u ovim društvima razvijao se po sekcijama: za ruski jezik i književnost, upoznavanje rada i radništva, proučavanje sela i seljaštva, prosvete, muzike, likov-

ne umetnosti, pozorišta, itd. U radu ovog društva i uopšte „ruska kultura“ se smatrala „nepresušnim izvorom stalno novih nadahnuća za stvaranje u svim oblastima kulture“. Jugoslovenska kultura imala je u sovjetskoj veliki obrazac, zato se u literaturi o ovom problemu i govori o „sovjeticizaciji kulturnih sadržaja“, koji nestaju tek posle sukoba KPJ sa IB-om. Pozorišnom i filmskom repertoaru davali su pečat pozorišne predstave i dela sovjetskih pisaca, kao i sovjetski filmovi. Istraživanja Ljube Dimića pokazuju da je u pozorišnoj sezoni 1946/1947. u FNRJ radilo 47 profesionalnih i poluprofesionalnih pozorišta koja su prikazala 74 dela domaćih pisaca, a od ukupnog broja inostranih 59 su otpadala na ruske (sovjetske) pisce. Od 381 filma, koliko je prikazano u 1946, 127 je bilo sovjetskih, a u 1947. ih je bilo 170. Iz godine u godinu obnavljanju su i prikazivani *Roditeljski dom* Katajeva, *Naježda* Leonid Leonova, *Bez krivice krivi* Ostrovskog i drugi komadi.

Prilikom sastavljanja pozorišnog repertoara nalagašavalo se da treba sprovesti sovjetsku „ekonomsku i kulturnu liniju“, a na drugoj strani liniju „bratstva i jedinstva, kao jednog osnova temelja nove Jugoslavije“, time što bi se prikazivali autori i dela iz svih naših republika. Štampa i instrukcije agitpropa upućivale su da se iznose uspesi SSSR-a kao socijalističke zemlje, s tim da ona služe i kao „iskustva u našem radu“.

Posle oslobođenja zemlje uglavnom je prevedena sovjetska literatura, kao i klasična dela iz svetske književnosti. Prevedena su dela Maksima Gorkog, Mihaila Šolohova (*Tihi Don*, *Uzorana ledina* i *Oni su se borili za otadžbinu*), Alekseja Tolstoja (*Hod po mukama*), Ije Erenburga, Leonida Leonova i drugih. Prevedeno je i dosta radova koji nisu mogli izdržati umetničku kritiku. Tokom 1949. nastavlja se, kao po nekoj inerciji, prevođenje sovjetskih autora. Tada je i objavljeno više slabih literarnih ostvarivanja: *Kavaljer zlatne zvezde* Semjona Babajevskog, *Bela breza* Mihaila Bubanova, *U Dombasu* Borisa Galijina (književna reportaža), *Četiri dana* N.V. Garšina, *Zavod sa tri odreda* J. Gorelika, *Zvijezde* E. Kazakojeviča, *Drugovi* Aleksandra Kalinjina, *Kolbat* Jemeljanova, *Inžinjer* Jurija Krimova, *Trgovac Lobac* i *Moje pokolenje* Borisa Gorbatova. Nije prestajalo prevođenje ruske književne klasike (Puškin, Tolstoj, Čehov, Gončarov, Hercen i drugi).

Univerzitet je bio preplavljen prevodima sovjetskih udžbenika. U periodu 1945–1948. na Univerzitetu u Beogradu

prevedena su 24 dela s ruskog. Prevođena su dela iz oblasti društvenih i prirodnih nauka. Među njima nalazimo, udžben[^] iz istorije, opšte istorije države i prava, krivičnog prava (oj>g^{ti} deo), teorije države i prava (Golunski i Strogovič, Denis<w teorije dokaza (A. Višinski). Sovjetsko krivično pravo kosilo s sa klasičnim krivičnopравnim principima da nema krivio^{^6} pravne odgovornosti retroaktivno ako izričito zakonom predviđeno, te da nema odgovornosti ni ako delo u trenuJ^e izvršenja nije bilo zakonom predviđeno; zalagalo se za analog^U ju kao pretpostavku samovoljnosti. Višinski je priznanje sla[^] kao „caricu dokaza“, uopštavajući najverovatnije iskustvo sa moskovskih procesa u kojima je nastupao kao tužilac.

Stvaralaštvo je crpio teme iz narodnooslobodilačke bo[^] kao prevashodne tematike i zalagalo se za učvršćivanje tekovina revolucije. Partija je, kao što je referisano na Petom kotigre^{_} su KPJ, oko sebe okupljala sve one književnike koji su stajali na stanovištu „tekovina narodnooslobodilačke borbe“. Umetnika se očekivalo da razviju napor iz vremena rata i upregnu sve svoje snage da se ove tekovine u fazi izgradnje učvrste. Partija je tražila „verne tumače naše životne i društvene stvarnosti“ i nisu je mnogo zanimala estetske preokupacije umetnika. Umetnost je imala da služi političkim ciljevima, Osnovno merilo vrednosti cenilo se prema tome kakav je odnos umetnik imao prema programu KPJ za preobražaj društva i kakvo je bilo njegovo ponašanje u praksi. Agitprop je strogo nadziravao, ocerijivao, podržavao, prekorevao i uništavao, ali i materijalno pomagao i favorizovao sve one umetnike koji su se istinski ili veštom mimikrijom znali postaviti prema ovim zadacima. Kongres književnika Jugoslavije održan novembra 1946. odredio je precizno položaj i zadatke književnika- Od umetnika se zahtevalo da što bolje i uspeliije opišu napo^{fe} zemlje u obnovi. Književnost nije imala preči zadataK^{oci} podržavanja obnove i na literarnom planu. Proslavljati f^d i j njegove nosioce u liku udarnika i drugih mladih ljudi koj^I su neštedemice sebe predavali izgradnji. S tim u vezi aktiv^{*ell}J teme postala su gradilišta, zadruga, setva, transport, lt ' Književnost je, kao i politika, imala da akcentira samosta^{'no} radnih napora i uverenost u sopstvene snage. Tematika , časopisa vulgarizovana je do tog stepena da je u njima ^ objavljivan i normativni materijal o korišćenju mašitfT[^] parka pojedinih zadruga, tehnologija „trudodana“, opisi rž[^]

ne umetnosti, pozorišta, itd. U radu ovog društva i uopšte „ruska kultura“ se smatrala „nepresušnim izvorom stalno novih nadahnuća za stvaranje u svim oblastima kulture“. Jugoslovenska kultura imala je u sovjetskoj veliki obrazac, zato se u literaturi o ovom problemu i govori o „sovjeticizaciji kulturnih sadržaja“, koji nestaju tek posle sukoba KPJ sa IB-om. Pozorišnom i filmskom repertoaru davali su pečat pozorišne predstave i dela sovjetskih pisaca, kao i sovjetski filmovi. Istraživanja Ljube Dimića pokazuju da je u pozorišnoj sezoni 1946/1947. u FNRJ radilo 47 profesionalnih i poluprofesionalnih pozorišta koja su prikazala 74 dela domaćih pisaca, a od ukupnog broja inostranih 59 su otpadala na ruske (sovjetske) pisce. Od 381 filma, koliko je prikazano u 1946, 127 je bilo sovjetskih, a u 1947. ih je bilo 170. Iz godine u godinu obnavljani su i prikazivani *Roditeljski dom* Katajeva, *Naježda* Leonida Leonova, *Bez krivice krivi* Ostrovskog i drugi komadi.

Prilikom sastavljanja pozorišnog repertoara nalgašavalo se da treba sprovesti sovjetsku „ekonomsku i kulturnu liniju“, a na drugoj strani liniju „bratstva i jedinstva, kao jednog od temelja nove Jugoslavije“, time što bi se prikazivali autori i dela iz svih naših republika. Štampa i instrukcije agitpropa upućivale su da se iznose uspesi SSSR-a kao socijalističke zemlje, s tim da ona služe i kao „iskustva u našem radu“.

Posle oslobođenja zemlje uglavnom je prevođena sovjetska literatura, kao i klasična dela iz svetske književnosti. Prevođena su dela Maksima Gorkog, Mihaila Šolohova (*Tihi Don*, *Uzorana ledina* i *Oni su se borili za otadžbinu*), Alekseja Tolstoja (*Hod po mukama*), lije Erenburga, Leonida Leonova i drugih. Prevođeno je i dosta radova koi nisu mogli izdržati umetničku kritiku. Tokom 1949. nastavlja se, kao po nekoj inerciji, prevođenje sovjetskih autora. Tada je i objavljeno više slabih literarnih ostvarivanja: *Kavaljer zlatne zvezde* Semjona Babajevskog, *Bela breza* Mihaila Bubanova, *U Dombasu* Borisa Galijina (književna reportaža), *Četiri dana* N.V. Garšina, *Zavod sa tri odreda* J. Gorelika, *Zvijezde* E. Kazakojeviča, *Drugovi* Aleksandra Kalinjina, *Kolbat* Jemeljanova, *Inžinjer* Jurija Krimova, *Trgovac Lobac* i *Moje pokolenje* Borisa Gorbatova. Nije prestajalo prevođenje ruske književne klasike (Puškin, Tolstoj, Cehov, Gončarov, Hercen i drugi).

Univerzitet je bio preplavljen prevodima sovjetskih udžbenika. U periodu 1945–1948. na Univerzitetu u Beogradu

prevedena su 24 dela s ruskog. Prevođena su dela iz oblasti društvenih i prirodnih nauka. Među njima nalazimo, udžbenike iz istorije, opšte istorije države i prava, krivičnog prava (opšti deo), teorije države i prava (Golunski i Strogovič, Denisov), teorije dokaza (A. Višinski). Sovjetsko krivično pravo kosilo se sa klasičnim krivičnopravnim principima da nema krivično-pravne odgovornosti retroaktivno ako izričito zakonom nije predviđeno, te da nema odgovornosti ni ako delo u trenutku izvršenja nije bilo zakonom predviđeno; zalagalo se za analogiju kao pretpostavku samovoljnosti. Višinski je priznanje slavio kao „caricu dokaza“, uopštavajući najverovatnije iskustvo sa moskovskih procesa u kojima je nastupao kao tužilac.

Stvaralaštvo je crpio teme iz narodnooslobodilačke borbe kao prevashodne tematike i zalagalo se za učvršćivanje tekovina revolucije. Partija je, kao što je referisano na Petom kongresu KPJ, oko sebe okupljala sve one književnike koji su stajali na stanovištu „tekovina narodnooslobodilačke borbe“. Od umetnika se očekivalo da razviju napor iz vremena rata i upregnu sve svoje snage da se ove tekovine u fazi izgradnje učvrste. Partija je tražila „verne tumače naše životne i društvene stvarnosti“ i nisu je mnogo zanimale estetske preokupacije umetnika. Umetnost je imala da služi političkim ciljevima. Osnovno merilo vrednosti cenilo se prema tome kakav je odnos umetnik imao prema programu KPJ za preobražaj društva i kakvo je bilo njegovo ponašanje u praksi. Agitprop je strogo nadziravao, ocerijivao, podržavao, prekorevao i uništavao, ali i materijalno pomagao i favorizovao sve one umetnike koji su se istinski ili veštom mimikrijom znali postaviti prema ovim zadacima. Kongres književnika Jugoslavije održan novembra 1946. odredio je precizno položaj i zadatke književnika. Od umetnika se zahtevalo da što bolje i uspeliše opišu napore zemlje u obnovi. Književnost nije imala preči zadatak od podržavanja obnove i na literarnom planu. Proslavljati rad i njegove nosioce u liku udarnika i drugih mladih ljudi koji su neštedemice sebe predavali izgradnji. S tim u vezi aktuelne teme ^{teme} postala su gradilišta, zadruga, setva, transport, itd. Književnost je, kao i politika, imala da akcentira samostalnost radnih napora i uverenost u sopstvene snage. Tematika nekih časopisa vulgarizovana je do tog stepena da je u njima čak objavljivan i normativni materijal o korišćenju mašinskog Parka pojedinih zadruga, tehnologija „trudodana“, opisi radnih

operacija. To je značilo „zagnjuriti se u život do kraja“. Tematika narodnooslobodilačke borbe preplitala se sa temama iz predratne borbe ilegalnog pokreta i robijanja i s novim radnim podvizima. U likovnoj umetnosti dominiraju teme iz rata. Istraživanje na području Crne Gore Senke Bobović pokazuje sledeći tematski dijapazon slavljenja u poeziji i slikarstvu: Sutjeska; crteži partizana: „Patrola u snijegu“, „selo gori“, „Narodna pomoć“, „Bolničarka“, „Patnje naroda“, „Sutjeska“, „Partizan“, „Logor“, „Portret Save Kovačevića“, itd.

Što se tiče obnove i izgradnje nametale su se teme zavisno od regionalnih okolnosti, ali isti sadržajni motivi. Tako je u Crnoj Gori u prvom planu bila problematika isušavanja Skadarskog jezera, izgradnja pruge Nikišić — Titograd, seča šuma, stvaranje seljačkih radnih zadruga. Uprava za agitaciju i propagandu PK KPJ za Crnu Goru odredila je konkretne obaveze prema isušavanju Skadarskog jezera koje predviđaju: „izradu plakata, . . . pripremu emisija o jezeru, kulturno-umjetnička društva da obilaze radilište, književnici da naprave plan u vezi jezika i da napišu po jednu pjesmu o jezeru koju treba čim prije komponovati, napraviti dokumentarni film o jezeru, naročito razviti agitaciju za mobilizaciju radne snage“. Određivanjem ovih zadataka i uopšte tematskog kruga sa načinom obrade bila je cenzura svoje vrste, jer se van tih okvira nije moglo bez rizika idejne kritike (za idejna izopačavanja) izlaziti, ili čak i za politička sumnjičenja. Anton Pogačar je dve muzičke kompozicije posvetio pruzi Nikšić—Titograd („Pjesma gradilišta pruge“ i „Pjesma omladinskoj pruzi“); pozorišni ansambl Crne Gore davao je na pruzi po tri predstave dnevno; Petar Lubarda je izložio sliku pod nazivom „Sa pruge“ i pričao brigadirima o svojim utiscima iz Sovjetskog Saveza.

Partija je forsirala masovnu kulturu. Centre kulturno-prosvetnog rada po selima činile su škole i domovi kulture, koje su gradile brigade Narodnog fronta 1948. godine. Krajem 1947. CK KPJ je predvideo izgradnju oko 400 domova kulture („zadružnih domova“), kao žarišta kulturnog i društvenog života. No, ti domovi su u većini slučajeva, zbog nedostatka materijalnih sredstava, bili provizorno izgrađeni i brzo zapušteni. Umesto prvobitne namene oni su pretvarani u magazine, štale i garaže za mašinski park zadruga.

Za osnovni idejno-politički zadatak Partija je proglašavala savlađivanje ostataka idealizma i usvajanje naučne, socijalistič-

ke osnove vaspitanja i obrazovanja. Smatralo se da predstoji dug put idejne borbe i metodičnog vaspitnog rada sa nosiocima kulturno-prosvetne aktivnosti (učiteljima, profesorima, književnicima i drugim umetnicima) da bi se savladali stari pogledi na život i kulturu, potisnule i likvidirale zablude prošlosti.

U novinama i časopisima književnog žanra (*Mladost*, opštejugoslovenski časopis za književnost, posvećen mladim stvaraočima, pokrenut novembra 1945. u Beogradu pod uredništvom Dušana Kostića; zagrebačka *Republika*, krajem 1945 beogradska *Naša književnost*, pokrenuta januara 1946.) obrađuje se tematika iz narodnooslobodilačke borbe, kulturnog nasleđa, objavljuju prilozi iz svetske klasike. Oko *Republike* angažovani su Krleža, Vjekoslav Kaleb i Joža Horvat, a oko *Naše književnosti* Milan Bogdanović, Velibor Gligorić, Božidar Kovačević, Desanka Maksimović i Ćedomir Minderović, kao glavni urednik. Krleža je radio u tišini imajući Titovu podršku; Stanko Lasić piše da su mu knjige izdavane i drame prikazivane, mada je bilo i onih koje su skidane s repertoara. Ta književnost nosi jedan izrazito vaspitan, propagandno-prosvetiteljski karakter, strogo je funkcionalna i utilitarna, nalazeći se u službi zadataka koje je društvo, odnosno njegove vladajuće snage postavile pred sobom. Iz ove književnosti izbija optimizam i borbena vera u budućnost novog društva koje dolazi. Moralistički i aktivistički vid književnog dela, „borbeni optimizam” i vršenje zadataka koje „narod – gospodar”, postavlja pred pisce, ističu se u prvi plan u svim tekstovima koji se bave ulogom književnika u novim uslovima. Od pisaca se traži da svoja subjektivna „uzbuđenja objektiviraju”. Savremeni hroničari toga doba u jugoslovenskoj književnosti se ne razilaze u tome. Preovlađuje „tematika dana”, služenje narodu, stavljanje književnika u funkciju društvenih zadataka i angažmana na ideološko-političkom planu.

Neposredno posle završetka rata ova linija nije tako naglašena kao krajem 1946. i 1947, a na drugoj strani ne mogu nestati osobeni pogledi na umetničko-estetski čin stvaranja. Još nije nastupilo vreme da se zahteva opšta nivelacija pogleda u skladu sa zvaničnom doktrinom socijalističkog realizma koja je pozajmljena iz SSSR-a. Postojeća linija se institucionalno podupire stvaranjem udruženja književnika, časopisnih tribina, kongresa književnika Jugoslavije. Deo umetnika ostaje van ove saradnje, a mnogi koji su pristupili pokazuju angažman uslo-

vljen kompleksom što su ostali po strani narodnooslobodilačke borbe, ili su očigledno nespremni svojim slobodnijim duhom da prihvataju nove, neumetničke, krajnje politizirane kanone. Delu književnika zabranjena je delatnost zbog lošeg držanja za vreme okupacije. Za žigovanje ovakvih književnika naročito su korišćeni sudovi za prestupe protiv nacionalne časti. Radovan Zogović inkriminiše književnike koji su rat proveli „u jami pored svoje kuće“, sve one „reakcionarne“ i „kompromitovane“ umetnike. Istovremeno se inkriminišu ostaci starog i nazadnog u društvu i kulturi.

U krilu obnove začinjala se jedna dogmatska kritika koja je sve cenila sa stanovišta „revolucije“, pod čime se u stvari sve merilo sa stanovišta identifikovanja ili skretanja misli i drugih stvaralačkih manifestacija od partijske linije. Otuda diskriminacija dela i autora, zabrana i osuda, mada Radovan Zogović mnogo godina kasnije to demantuje, tvrdeći da je reč o običnom falsifikatu. Po njemu, uloga agitpropa je bila „savjetodavna“, jer nijedan član „Agitpropa osim rukovodioca nije imao pravo da donosi odluke“. Zaboravlja da to su ljudi koji su radili u tom telu, pisali, zvanično nastupali, uticali na kulturnu politiku i liniju Partije. Često se podseća na Zogovićevu knjigu *Na poprištu*, koja je bila neka vrsta „kodeksa utilitarne kritike“, bez obzira što nije kao takva ozvaničena, ali pozicija pisca, javni nastupi, duhovna klima vremena i opšta partijska linija su joj davali visoko mesto u hijerarhiji službenih i poluoficijelnih nastupa.

Zogović je podneo glavni referat na Osnivačkom kongresu Saveza književnika Jugoslavije: „0 našoj književnosti, njenom položaju i njenim zadacima danas“. Smatrao je da se književnost nalazi pre svega pred zadatkom „da umjetnički široko i živo odrazi našu savremenu istoriju, njena teška i slavna poglavlja, naše društvo, savremenog čovjeka“. Da objasni nastanak heroja i poništi smrt onih koje je smrt pokosila. S druge strane, da po istom zakonu sinteze naslika osvajače, da lik izdajnika koje su zaveli „reakcionari“, da prikaže one koji su zbog svojih zločina u ratu, „zbog svoje službe tuđinu pobjegli sa svojim zločinom u inoStranstvo“ i nastavili da rade za strance.

Ždanovljeva kritika časopisa *Zvezda* i *Lenjingrad*, preneti i u *Borbi* (štampana i kao brošura) je obrazac sahrane pisca (Zoščenka) koji je prekršio partijsku liniju, kanone socijalistič-

kog realizma, nastojao da se stvaralački izrazi. Na njega se puca iz najteže ideološke artiljerije, što znači ekskomunikaciju iz javnog života ako ne i dovođenje u pitanje fizičke egzistencije: postavljalo se pitanje njegovog morala i literarne fizionomije; ko je on i kakav je bio u bližoj i daljoj prošlosti; sledovalo je još ranije da je on „paskvilant i trivijalni tip, tuđ sovjetskoj književnosti“. „Zoščenkova skroz trula i iskvarena društveno-politička i književna fizionomija nije se juče formirala“, a njegova sadašnja „dela“ nikako nisu posmatrana kao slučajnost već kao nastavak čitavog njegovog književnog „nasleđa“ koje vodi poreklo od dvadesetih godina.

Napad na ove časopise i pisce u SSSR-u bio je samo uvod u stezanje pisaca, napad na sve ostale koji su mogli slediti put autentičnog stvaralaštva, koje se — samim bićem umetnosti — kosilo sa partijskom linijom glajhašaltovanja. Otuda su i sve kritike Mihaila M. Zoščenka u sadašnjosti i prošlosti, kao i ranijih odbačenih pravaca, bile upućene svima drugim književnicima koji su se mogli povesti za njima. O tome govore kvalifikacije Ždanova: dugačak je spisak izama koje su se našle na indeksu (bezidejnost, vulgarnost, otpor utilitarizmu, apoliticizam, malograđanština, trivijalnosti, individualizam, larpurlartizam, „aristokratsko-salonski“ pravac). Ana Ahmatova je označena za predstavnika „bezidejne reakcionarne književne močvare“. Ona pripada takozvanoj književnoj grupi akmeista, koji su u svoje vreme izišli iz redova simbolista, — i ona je jedan od barjaktara prazne, bezidejne, aristokratsko-salonske poezije, apsolutno tuđe sovjetskoj književnosti. Akmeisti su predstavljali individualistički pravac u umetnosti. Oni su propovedali teoriju „umetnosti radi umetnosti“, „lepotu radi same lepote“; oni nisu hteli da znaju ništa o narodu, o njegovim potrebama i interesima, o društvenom životu.“

Utilitarnost pogleda najbolje se vidi iz pitanja kakvu pouku mogu dati takva dela i odgovora Ždanova da ona mogu samo štetiti: sejanjem potištenosti, malodušnosti, pesimizma, težnje da se pobegne od bitnih pitanja društvenog života, da se „skrene sa širokog puta društvenog života i aktivnosti u uzani svet ličnih preživljavanja“.

CK SKP(b) je preko Ždanova zahtevao da se pisci i „književni rukovodioci“ rukovode „onim bez čega sovjetski poredak ne može živeti, tj. politikom“. S pozivom na Lenjina Ždanov je tražio „princip partijnosti literature“. CK se umešao,

jer je na „ideološkom frontu“ bilo „podbacivanja i nedostataka“. Većito pozivanje na Staljina nije ni ovde moglo izostati, kao ni vulgarno upoređivanje proizvodnje u privredi i umetnosti. „Drug Staljin je nazvao naše pisce inženjerima ljudskih duša. Ta definicija ima dubok smisao. Ona govori o ogromnoj odgovornosti sovjetskih pisaca za vaspitanje ljudi, za vaspitanje sovjetske omladine, za sprečavanje škarta u književnom radu.“ „Ako se pravi škart u proizvodnji, ili ako nije ispunjen program proizvodnje predmeta masovne potrošnje, ili ako nije ispunjen plan prigrotovljavanja drveta, — onda se kažnjavanje za takve stvari smatra prirodnim, ali ako se pravi škart u vaspitanju ljudskih duša, ako se pravi škart u vaspitavanju omladine, — to se nekako može i trpeti. A zar to nije gora krivica nego neispunjavanje programa proizvodnje ili neizvršenje proizvodnog zadatka? CK smera da svojom odlukom približi ideološki front svim ostalim sektorima našeg rada ...“

Sovjetska književnost mora da živi „za interese naroda, z interese otadžbine“: njen je zadatak da odgovara na imperijalističke klevete na sovjetski poredak i kulturu, a na drugoj strani „da smelo šiba i napada buržoasku kuturu, koja se nalazi u stanju senilnosti i raspadanja“; njena moralna osnova je „trula kužna“. Čitav „buljuk“ buržoaskih pisaca i umetnika želi da skrene pažnju s akutnih pitanja političke i socijalne borbe i da je usmeri „na banalnu, bezidejnu književnost i umetnost, pun gangstera, varijetskih lepotica, veličanja preljube i doživljaj svakojakih avanturista i probisveta“. Onda je sledila serij Ždanovljevih glorifikacija sovjetskog poretka i kulture, samohvalisanje u najboljem velikodržavnom i hegemonističkom smislu. „I zar mi da metanišemo pred čitavom tom inostranštino ili da zauzimamo pasivno-odbrambenu poziciju!“ Sovjetski pisci stavljeni su odlukom CK SKP(b) na prvu borbenu liniju, rastu zadaci ideološkog fronta, CK vidi u književnosti jačanj moralnog i političkog jedinstva naroda.

Ždanovljevi referat je davao opšte ideološko-političke kordinate komunistima i u drugim zemljama, posebno u onima gdje su se komunisti nalazili na vlasti. Zvanični faktori agitpropovske politike su ga prihvatili u Jugoslaviji o čemu govori njegova publicitet, isticanje teza iz ovog referata, asimilovanje ideja u istupanjima jugoslovenskih rukovodilaca agitpropa, ali uz neke osobenosti. Uz ideju o partijnosti književnosti u analizama su se mogle zapaziti ideje koje su bile određene vlastitim tлом,

tradicijom, istorijom vlastitog revolucionarnog pokreta i „narodnom revolucijom“. Osobnosti su se mogle izražavati i u postojanju prelazne faze u jugoslovenskom razvitku koja je omogućavala koegzistenciju različitih shvatanja, vakuuma organizacije društva koji ih je obezbeđivao, poštovanja drukčijih pristupa, pa i otpora, ili napuštanja javne scene, određenog izolacionizma po cenu žrtve. No, osnovne ideje o dirigovanoj kulturi i kulturi u službi naroda ugrađene su i u politiku Agitpropa CK KPJ. Deo najznačajnijih stvaralaca iz toga vremena se nije stvaralački izražavao, ako izuzmemo one koji su dugi period rata iskoristili da napišu nova dela koja su prvi put posle rata ugledala svetlost dana. pisci od ugleda ipak nisu mogli da se odvoje od narodnog entuzijazma neposredno posle rata učestvujući u književnim večerima po domovima kulture, na univerzitetima, u varošima u unutrašnjosti, koje su bile uvek prepune, odisale nekim revolucionarnim elektricitetom, praćene diskusijom i beskonačnim razgovorima, a na drugoj strani u Društvu prijatelja Jugoslavije — SSSR, nastupajući na Kolarčevom univerzitetu i drugim sličnim tribinama, u svečanim brojevima novina.

Zvanična vladavina socijalističkog realizma nije mogla ugušiti otpore koji su se izražavali na najrazličitije načine: iščezavanjem iz javne delatnosti, nemim otporom, „nečinjenjem“, kritičkim stavom prema dogmatici. Mlađi umetnici su se opredeljivali za najneobičnije izolacije ili probijanje sa svojim stilom rada. Deo književnika je olako prihvatao novi stil, podilazio režimu, idolopoklonički se ponašao, kadio ždanovizmu. Borba za izraz, koji ne bi bio normiran kao socijalistički realizam, bila je *de facto* borba za stvaralačku slobodu.

Izdavačka delatnost, pod kontrolom KPJ, zasnivala se na više principa formulisanih u Agitpropu. Van državnog sektora najviše knjiga je izdavala rimokatolička crkva. Agitrop CK KPJ je bio nedvosmislen da treba sprečiti izdavanje ove literature 1947. godine, a za najefikasniji sistem se smatralo da radnici obustave štampanje crkvenih publikacija. Iste godine Agitprop je inriminisao privatnu izdavačku delatnost koja je imala jednu fazu ograničene, ali relativno slobodne delatnosti posle oslobođenja. Sa procesom centralizacije društvenih poslova knjige štampane kod privatnih izdavača su kvalifikovane kao „neprijateljske“; tražilo se da počne kampanja o njihovom radu kao o neprijateljskom u štampi, da se pripremi javno

mnjenje, ali nisu zanemarivana ni druga sredstva onemogućavanja njihovog rada, koja su se svodila na korišćenje Ureda za cene radi sniženja cena štampanih knjiga, tako da „oni moraju da propadnu". Sa kasnijim periodom sve je više kritike malograđanštine i neutralnosti u oblasti idejnog rada. Agitprop je na vrhuncu takvog kritičkog istupanja januara 1948. na nišan stavljao narodne univerzitete koji su se isključivo bavili stručnim predavanjima „i to morski izmišljenim, kako to malograđani mogu da izmisle, govoreći o potpuno nepotrebnim stvarima (o biljkama na ostrvu Fidži)", zbog čega su njihov rad morali preuzeti u svoje ruke agitropi. Represivne mere su preduzimane protiv „mračnjaka", izdavača američke, pornografske literature i blaziranih muzičkih kompozicija. Među tim merama pominju se otpuštanja, onemogućavanje edicija, zabrana papira, „raskrinkavanje" u štampi. „Nakladnici" su se morali pridržavati izdavačkih planova i pod pretnjom kazne nisu smeli objavljivati knjige koje nisu bile potvrđene u planovima.

Tradicija nije smela da se zanemari u književnosti i umetnosti uopšte, ali su pri tome prisutna vidna ograničenja: koje delo pripada tradiciji koja je mogla da se uklopi u novi program ideologije; kritikovano je nedovoljno iskorišćavanje literature starih pisaca (da nema Zmaja, Trifkovića, Sterije), ali se isticalo da starija literatura nije toliko bogata da bi se mogla više koristiti. Problem tradicije najviše se javljao u vezi sa narodnom umetnošću. Kritikovana je poplava folklor, ali se na drugoj strani polazilo od saznanja da je ova vrsta zabave i rasonode duboko usađena u svest i običaje naroda.

Izdavačke kuće nisu smele objavljivati predratne prevode, dok se ne „dotjeraju". „Nove prevode", stoji u jednoj direktivi, „treba podvrgavati višestrukoj, kolektivnoj i pojedinačnoj kontroli". Pitanje prevoda je naročito postalo osetljivo po ideološkoj liniji, to jest u slučaju prevođenja i izdavanja klasika marksizma — lenjinizma, naročito Staljinovih dela i *Istorije SKP(b)*, koja postaje ideološki trebnik jugoslovenskih komunisti, i pored niza stvaralačkih upozorenja o načinu njenog proučavanja.

Izdavačka delatnost je usmeravana preko definisanja pozicije i određivanja uloge pojedinih izdavačkih kuća. Tako je Državni izdavački zavod Jugoslavije trebalo da postane glavno i reprezentativno izdavačko preduzeće u Jugoslaviji, preko kojeg je država na kulturnom izdavačkom planu imala da

ostvari rukovodeće načelo u sferi kulturne politike. Partijsko izdavačko preduzeće „Kultura“ bilo je centralno partijsko preduzeće, kojemu je namenjeno da planski izdaje celokupna dela „čtetvorice klasika marksizma — lenjinizma“, marksističke teoretičare i istoričare umetnosti, pisce, sledbenike socijalističkog realizma, u stvari sovjetsku literaturu, najbolja dela domaćih pisaca, kao i pisaca revolucionarnog i demokratskog i proleterskog pokreta, popularnu marksističku literaturu. Direktivnim pismom Agitpropa zahtevano je da se ne narušava tradicija da Hrvatski nakladni zavod i Matica hrvatska objavljuju samo knjige latinicom, a beogradska „Prosveta“ ćirilicom. Ako se radilo o srpskim piscima njihova dela su se mogla štampati i ćirilicom, naroćito ako su poticali iz Hrvatske ili izrazili želju da im knjige budu štampane ćirilicom. „Tako će se“, smatralo se, „slomiti usko nacionalni zidovi naših izdavaćkih preduzeća, a naše srpsko-hrvatsko književno tržište postajaće jedinstveno za svaku hrvatsko-srpsku knjigu.“

Agitaciono-propagandno odelenje CK KPJ (popularno Agitprop) je bio centar iz kojega se rukovodilo i štampom. Svojim intervencijama i direktivnim smernicama tražilo je od centralizovane štampe istinitost i principijelnost u sprovođenju partijske linije, objektivnost i kritičnost, ali istupalo protiv kritizerstva i uskog prakticizma, protiv fraza i preterivanja; zahtevala se masovnost štampe (porast ćitalaca i tiraža) i veze ove s masama: kakva je agitaciona uloga, kako odrađava socijalnu stvarnost, usmerava i organizuje mase. Vaspitno ona je imala da se zalaže za revoluciju u kulturi, socijalistićki preobražaj sela, razvijanje politićke svesti, šireći ovu naroćito u krugovima nacionalnih manjina. Zahtevala se razmena republićkog iskustva. Formalno se delila na centralnu, republićku i lokalnu. Nastojalo se da se što više proširi dopisnićka mreža. U svom radu Agitaciono-propagandno odelenje je zahtevalo vezu između Organizaciono-instruktorske uprave i Agitpropa.

Direktivni list Partije je *Borba*, partijski organ. Pismom CK KPJ svim centralnim i pokrajinskim komitetima o privlaćenju niza spoljnih saradnika — ćlanova partije iz redova politićkih i drđavnih rukovodilaca, kulturnih i javnih radnika 1946. nastojalo se da se kao spoljni saradnici privuku ćlanovi partije iz drugih ustanova (iz. republika, saveznih ministarstava, vojske i sindikata), pojavljujući se sa po jednim ćlankom u dva meseca iz oblasti kojom se bave.

Agitprop je na osnovu analize novina određivao njihovu opštu fizionomiju, definisao specifičnu ulogu i davao ocene o njihovom kvalitetu. Specijalno se zalagao da se preko zabavne štampe ne dovede u pitanje ozbiljnost i principijelnost štampe, sa stanovišta vaspitanja i obrazovanja mlađe generacije i uopšte građana. Ove intervencije obuhvatale su i slabo rasturanje *Borbe*.

Kritičke analize novina vršene po nalogu Agitpropa svojevrsna su kritička ocena, faktički vid cenzure, inače svakodnevno vršene, zahvaljujući vezama redakcija i Agitpropa, sumiranje idejno-političke strane novinskih sadržaja, vid usmeravanja i dirigovanja, upozoravanje na „propuste“ i naglašavanje značaja pitanja na kojima treba daleko više insistirati. Ove analize, često paušalne, određene jednim vulgarnim shvatanjem idejno-političke orijentacije koja je bila izraz dnevnih potreba partije, tretiraju najraznovrsnije probleme vezane za rad novina i njihovu orijentaciju: kadrovska pitanja, interpretacije događaja, ocene ličnosti, skreću pažnju na spoljnopolitičke, ekonomske, unutrašnjopolitičke događaje i procese. U ovim analizama nalazimo sva ona pitanja koja se inače odražavaju u političkom i ideološkom angažmanu partije i državnih organa: ponašanje birokratije, specijalno iz bivšeg građanskog aparata, odnos prema ratnim zločincima, kolaboracionistima, tretman Engleza, Mačeka, slovenske solidarnosti itd. Napadaju se neplanski nabacane vesti, neukusna i nepismeno postavljena agitacija.

Borba je i u prošlosti i sadašnjosti tretirana kao jedna od „najvažnijih spona između Partije i širokih narodnih slojeva“, mobilizacioni činilac za čvrst savez radnika i seljaka, protiv nacionalnog ugnjetavanja u Kraljevini Jugoslaviji. U novoj situaciji, ona je shvatana kao „moćno oružje“ za ostvarenje petogodišnjeg plana. Ova instrumentalna uloga glavnog partijskog lista konkretizovana je u dva pravca: jednom, da se bori protiv neprijatelja i da svakodnevno objašnjava zadatke masama na raznim područjima. Stoga i zahtev za podizanjem njenog kvaliteta u pomenutom utilitarnom smislu. „Ona i dalje treba da se bori protiv narodnih neprijatelja, protiv rasipnika i špekulanata, protiv birokrata i neradnika, da upućuje i opominje na štednju narodne imovine, da pohvaljuje i ističe one koji to zaslužuju i da kritikuje i oštro udara po onima koji nanose štetu naroda i državi. . . Zadatak *Borbe* je, takođe, da svakodnevno objašnjava masama događaje sa područja među-

narodne politike, da raskrinkava ratne huškače i izazivače sukoba i nemira, da se zalaže za pravedni i demokratski mir i za mirnu saradnju među narodima na osnovu uzajamnog poštovanja njihovih prava i opravdanih interesa; da se zalaže za bratsko jedinstvo i savez Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, za što tješnju saradnju slovenskih naroda i svih drugih demokratskih zemalja, kao i za jedinstvo demokratskih i svih slobodoljubivih i progresivnih snaga u svetu u borbi protiv imperijalističke reakcije i protiv svih pokušaja pomaganja fašističkih ostataka i oživljavanja fašizma."

Pokrajinska i lokalna štampa upućivana je na prenošenje članaka i komentara iz oblasti spoljne politike iz centralnih listova, pre svega *Borbe*, kao direktivnog organa KPJ.

U lokalnoj štampi razlikovala su se dva tipa listova: listovi Narodnog fronta, koji su bili organi sreskih ili gradskih odbora NF-a, i listovi industrijskih bazena ili preduzeća, kao organi sindikalnih podružnica ili uprava preduzeća. Najčešće su izlazili dva puta mesečno u tiražu od 1.000 do 7.000 primeraka. Saradnici tvorničkih listova su najčešće inženjeri, tehničari, činovnici uprave, daleko rede radnici, ispunjeni hvalisanjem o stanju preduzeća i provejavanjem tona „učenja" neukih radnika. Glavni cilj im je mobilizacija radnika i članova Narodnog fronta na ispunjavanju konkretnih zadataka. U težnji da se obuhvati celokupni prostor mrežama propagande pokretani su i bilteni štampani na šapilografu u 40—50 primeraka, najčešće nečitki, služeći krugu agitatora. Malobrojne radio-stanice nalazile su se takođe pod nadzorom Agitpropa i bile inspirisane njegovim direktivama. Godine 1946. radilo je svega nekoliko tih radio-stanica: Radio-Beograd (kratkotalasna i srednjetalasna stanica), Radio-Zagreb, Radio-Ljubljana, zatim radio-stanice Sarajevo, Skoplje, Cetinje, Prizren, Rijeka, Dubrovnik, Osijek, Maribor, Ajdovščina. Osnovni zadaci petogodišnjeg plana su predviđali da se podigne i osamostali domaća radio-industrija, poveća broj radio-aparata, koji su posle oslobođenja bili prava retkost; jedan aparat je dolazio na 73 stanovnika, a 1951. jedan aparat na 18 stanovnika. Nedostatak aparata nadoknađivan je stalnim emitovanjem programa preko zvučnika, s jednostranim, strogo službenim vestima, što je istovremeno označavalo pojavu masovne, prinudne propagande koja je mehanikom ponavljanja i javnosti uticala na glajhšaltovanje mišljenja.

KPJ je pitanju filma 1945. prilazila kao najmoćnijem sredstvu propagande i prosvjećivanja naroda. Njenu pažnju u ovoj oblasti plenila je raspodela i plansko, puno iskorišćavanje inostranih i domaćih filmova, te razvitak domaće filmske proizvodnje. Poslovi vezani za film centralizovani su u Državnom filmskom preduzeću Jugoslavije, koje je imalo isključivo pravo zakupljivanja filmova iz inostranstva, i pravo cenzure inostranih i domaćih filmova i žurnala. U Jugoslaviji se nije mogao prikazivati nijedan film koji nije bio uvezen preko ovog preduzeća i koji nije prošao pregled Cenzorskog odeljenja Državnog filmskog preduzeća Jugoslavije (DFPJ). Na preduzeće je pala obaveza i da uvozi „dobre“ filmove, pre svega sovjetske. Od agitpropova se tražilo da postanu kontrolni organi prilikom korišćenja filmova i njihove proizvodnje, ili da „bdiju“ nad iskorišćavanjem filma. Traženo je da film prodire na selo i u radničke sredine, da se menja struktura publike, onemogućiti prikazivanje zatečenih predratnih ili okupacionih filmova italijanske, nemačke i mađarske proizvodnje, kao i loše kombinacije novijih američkih i engleskih filmova i žurnala, s obzirom na njihov negativni efekat.

Partijska direktiva insistirala je na neprekidnom obrtu filmskih kopija kako bi se nadoknadio mali broj filmova. Koliki se značaj posvećivao filmu vidi se iz direktive da se kopija „čuva kao oči u glavi“. Na „operisanje“ filmova gledalo se kao na oružje, to jest, trebalo ga je primenjivati „vješto“, hitno, onamo gde je to najpotrebnije i politički uticaj naslabiji, ili u krajevima koji su najviše žrtvovali u borbi. Rezervni projekcioni aparati raspodeljivani su onim krajevima gde nije uopšte bilo bioskopa.

Agitprop je detaljno razrađivao borbu da se film zaista pretvori u sredstvo propagande i prosvete: proširivanje kruga korisnika, način kupovanja karata, organizovanje kolektivnih predstava, zakupljivanje predstava od strane radnog kolektiva, objašnjavanje filmova i pozorišnih predstava, diskusije o njima, organizaciju reklame. Predlagano je da se u tvornicama, radionicama, omladinskim i ženskim organizacijama stvore fondovi za plaćanje bioskopskih i pozorišnih karata za radnike, omladinu i žene od dobrovoljnih priloga, od izvesnih uloga samih preduzeća, od uloga radnika i nameštenika, članova organizacije za kupovinu karata koje bi se dodeljivale radnicima i članovima organizacija; kupovanje karata — nagrada za

najbolje radnike i aktiviste; zakupljivanje celih predstava; karte — pokloni za seljake od radničkih, političkih, ženskih, omladinskih i kutlrunih organizacija; pozivanje seljaka iz okoline velikih gradova (Beograda, Zagreba, Ljubljane, Skoplja) na sve veće svečane pozorišne i filmske priredbe i izložbe.

Iz agitpropa je zahtevano da pokretni bioskopi postanu što pokretljiviji i efikasniji. I na tom planu primenjivalo se udarništvo. S pokretnim bioskopima upućivao se propagandist koji objašnjava film, a ukoliko je bilo mnogo nepismenih gledalaca ili takvih da im nije pristupačan jezik, propagandist je bio dužan da usmeno komentariše i prati film. Iskustvo iz Srbije je pokazivalo da je bio najpogodniji putujući bioskop u železničkim vagonima (kino-vagon), koji su istovremeno bili organizovani i kao izložbe slika i plakata i prodavnice knjiga. Među prikazivanim filmovima birani su oni prosvetnog i kulturnog sadržaja, a politički aktuelni. Moralo se odlučno prekinuti sa davanjem „reakcionarnih i bljutavih engleskih i američkih filmova“ i njihovih žurnala. Ako su se već morali prikazivati njihovi filmovi onda ih je trebalo kombinovati s dobrim sovjetskim filmovima i žurnalima, ili ne davati ništa, pa makar bioskopi samo povremeno radili. Istovremeno, trebalo je što više i češće pisati o dobroj sovjetskoj kinematografiji. Energično je onemogućavan kontakt iz federalnih filmskih direkcija sa predstavnicima inostrane filmske produkcije uz zaobilazanje centralne ustanove Jugoslavije i njene kontrole, kao i ugrožavanje jedinstvene linije jugoslovenske kulturne i trgovinske politike.

Nedeljni aktuelni filmski žurnal o političkim, privrednim, kulturnim i društvenim događajima u Jugoslaviji bio je jedinstven za Jugoslaviju. Nijedna federalna filmska direkcija nije mogla proizvoditi samostalne „federalne“ žurnale, koji bi u celini bili ispunjeni snimcima iz dotične federalne jedinice, ali je pri Državnom filmskom preduzeću Jugoslavije predviđeno formiranje redakcionih odbora jugoslovenskog žurnala. U okviru razvijanja nacionalne filmske industrije centralno filmsko preduzeće, kao i federalna filmska preduzeća mogla su organizovati i razvijati dokumentarni i kulturno-prosvetni film. Centralno preduzeće trebalo je da snima dokumentarne i kulturno-prosvetne filmove od većeg, opštejugoslovenskog značaja, na važnije i reprezentativnije teme, a federalna preduzeća filmove na teme iz istorije, kulturnog, političkog i privrednog

života svoje jedinice. Pri centralnom i pokrajinskim filmskim preduzećima formirani su umetnički saveti za dokumentarne i kulturno-prosvetne filmove sastavljeni od filmskih stručnjaka, književnika, novinara, muzičara, arhitekata, vojnih stručnjaka, likovnih umetnika, čiji se zadatak sastojao u davanju podsticaja za naredne filmove, ideja, pregleda gotovih filmova i žurnala. Centralni žurnali i dokumentarni, kulturno-prosvetni filmovi i pokrajinski dokumentarni i kulturno-prosvetni filmovi izrađivali su se u laboratorijama u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Pozorišta su obavezana da filmskim preduzećima u stvaranju jugoslovenskog filma ukažu svaku pomoć. Pri grupi „Mosfüma“, koji je snimao „Buru na Balkanu“, radio je kolektiv Jugoslovena koji se učio režiji, snimanju, montaži, dekoraciji, šminki. Označavajući početak jugoslovenskog umetničkog filma „Bura na Balkanu“ je, međutim, izvitoperila suštinu narodno-oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, predstavljajući je kao spontanu borbu, u znaku starih balkanskih hajdučkih tradicija.

Partija je u stvaranju filmske industrije istupala protiv krutog centralizma savezne uprave koji bi gušio razvoj nacionalne filmske umetnosti, ali nije bila spremna ni da dozvoli „separatizam“ federalnih direkcija. Kao „separatistički“ i „problematični“ stavovi u partiji i filmskoj organizaciji navođeni su odnosi između centralnog i pokrajinskih filmskih preduzeća, te davanje prioriteta federalnim filmskim preduzećima tek kasnijim prelaskom na podizanje centralnog ateljea i laboratorije u kome bi se snimali nacionalni filmovi na svim jezicima naroda.

Nije se moglo pristupiti snimanju nijednog dokumentarnog i kulturno-prosvetnog filma u federalnim jedinicama pre nego što CK odgovarajuće republike ne pregleda scenarij i plan i odobri ih. Na drugoj strani, nijedan dokumentarni i kulturno-prosvetni film, izrađen u filmskim preduzećima, nije mogao biti pušten na ekran, dok ga ne bi pregledao i odobrio agitprop dotičnog CK KP. Agitprop CK KPJ znao je pregledati filmove naknadno i skidati ih sa repertoara u svim federalnim jedinicama ukoliko ne bi odgovarali, uprkos odluke centra u kome su bili proizvedeni.

Prvi jugoslovenski posleratni film prikazan je maja 1947. godine, s temom iz narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije — „Slavica“, u režiji Vjekoslava Afrića i sa naslovnom ulogom Irene Kolesar. Iste godine osnovana je i Visoka filmska

škola za kadrove iz oblasti kinematografije. Film time postaje pristupačan i nepismenim gledaocima. Naredne godine snimljeni su: „Živjeće ovaj narod" i „Barba Žvane", a zatim su sledili „Bakonja fra Brne", „Svoga tijela gospodar", „Sofka", „Besmrtna mladost" i drugi. Ekranizirana su dela iz književne klasike i narodnooslovdilačke borbe. Još nema filmova iz svakodnevnog života. Prvim filmovima pečat je davala pozorišna gluma, usporenost ritma, teatralnost, patetika, zanatske slabosti (kadriranje, ugao snimanja, itd.).

Informativni sistem je dosegao maksimalnu tačku centralizacije u pitanju informacija međunarodnog karaktera. Po Đilasovoj direktivi od 4. maja 1945. trebalo je zvesti najstrožu disciplinu štampe i agitacije u vezi sa događajima oko Trsta. Novine su mogle objavljivati spoljnopolitičke informacije samo ukoliko su poticale od Tanjuga, Radio-Beograda i *Borbe*. Boris Zihrel je kritikovao Jugoslaviju što je tako malo učinila za propagandu svojih interesa, uključujući i SSSR, gde su se nalazili jugoslovenski pitomci. Direkcija za informacije centralizovala je celu državnu propagandu. Protok informacija je usporavan njihovim filtriranjem, zahvaljujući visokom stepenu nepoverenja prema zapadnim saveznicima, unutrašnjoj opoziciji, konspirativnom stilu rada Partije. „Budnost" je tražila trijaž vesti u novinama pre objavljivanja.

Upravna linija prosvetne politike posle oslobođenja išla je preko ministarstva prosvete i prosvetnih odeljenja, odnosno odseka okružnih, sreskih i mesnih odbora koji su rukovodili, koordinirali, organizovali i kontrolisali prosvetni rad u odgovarajućim okvirima teritorija i svojih upravnih ovlašćenja. Svim osnovnim školama, gimnazijama i univerzitetima rukovodila su ministarstva za prosvetu federalnih jedinica, a srednjim stručnim školama (tehničkim, trgovačkim i poljoprivrednim) odgovarajuća resorna ministarstva. Poslove vezane za inostranstvo usaglašavalo je Savezno ministarstvo prosvete. Ova ministarstva prosvete federalnih jedinica rukovodila su i čitavim kulturno-prosvetnim radom u narodu (pozorištem, analfabet-skim tečajevima, narodnim univerzitetima, bibliotekama, muzejima). Univerziteti su zadržani kao celina, ali su medicinski fakulteti i poljoprivredno-šumarski stavljeni pod kontrolu i nadzor Ministarstva narodnog zdravlja, odnosno poljoprivrede i šumarstva. Težište rada na prosvetnom polju ostajalo je na

federalnim ministarstvima prosvete kako bi se omogućio širi razvoj nacionalne kulture i prosvete.

Idejno-političkom stranom prosvetnih ustanova bavili su se agitprop i Pedagoška komisija pri CK KPJ u čijim su se kompetencijama savetodavnog karaktera nalazili nastavni planovi i programi, udžbenici i slična pitanja osnovnih, srednjih i stručnih škola, kao i univerziteta.

Od oslobođenja partijska politika u oblasti prosvete nastajala je da poveća broj srednjih i nižih stručnih škola, naročito tehničkih i poljoprivrednih, nailazeći na teškoće zbog oskudice takvog kadra kojega je u zemlji bilo i inače malo; rat ga je još više proredio a neki univerziteti radili su pod iregularnim uslovima okupacije. U većim gradovima formirani su radnički tečajevi za opšte obrazovanje mladih radnika, a tendencija je bila da se pri fabrikama otvaraju stručni tečajevi za kvalifikovanje radnika. Najveći nedostatak osećao se u učiteljima, jer je, na jednoj strani postojala velika želja naroda za učenjem i otvaranjem osnovnih škola, a na drugoj strani u Jugoslaviji je zatečeno još od pre rata oko 45% nepismenih. Taj nedostatak rešavao se kratkim kursovima za učitelje koji su pohađali svršeni maturanti i učenici učiteljskih škola. Na univerzitetima su organizovani — naročito na grupama za matematiku, fiziku i ruski jezik — jednogodišnji tečajevi za profesore u nižim razredima gimnazije. Partija je osećala teškoće i na drugoj strani, jer se među učiteljima nalazio mali broj (sasvim neznan) marksista. Radilo se o ljudima iz Kraljevine Jugoslavije koji su teško usvajali nove ideje. Za učitelje i profesore držani su tečajevi širom Jugoslavije kako bi ova kategorija radnika shvatila duh narodnooslobodilačke borbe, novu strukturu Jugoslavije, nacionalni problem. Od učitelja i profesora očekivalo se da unesu novi duh u škole, shvate potrebu saradnje sa omladinskom organizacijom, slome otpor snaga koje su se zalagale za obaveznost verske nastave. Ova nastava je za vreme Kraljevine Jugoslavije bila obavezna a do novog ustava je u novoj Jugoslaviji bila postavljena kao neobavezan predmet, ali su verske zajednice, deo roditelja i nastavnika podržavali njenu obaveznost. Neposredno posle oslobođenja ovaj problem je bio jedan od najakutnijih u prosveti, ali se postepeno smirivao i nestajao. Partija nije vodila antireligioznu propagandu, čak ni preko omladinskih organizacija, ali je u skladu sa principom slobode veroispovesti ostala dosledna tome da je veronauka

neobavezan predmet. Taj problem se čak i u neposrednoj postratnoj situaciji daleko teže reflektovao u krajvima sa pretežno katoličkim stanovištvom, jer se u pravoslavnim sredinama lakše rešavalo.

Udžbenici pisani pre rata nisu se mogli upotrebiti, sem onih iz matematike, fizike, hernije. Najneupotrebljiviji su bili udžbenici iz istorije (opšte i nacionalne), iz književnosti, iz biologije, psihologije. Udžbenici za srednje i stručne škole rađeni su po uzoru na sovjetske udžbenike. *Doslovno su prevedeni udžbenici iz opšte istorije za sovjetske škole (Jefimov, Kosminski), koji su dobijani od Narkompros-a i preporučivani kao priručnici. Izrađen je bukvar, udžbenik ruskog jezika, koji je uveden od prvog razreda gimnazije, i nove čitanke (hrestomatije). Najveći problem je predstavljala nacionalna istorila, koja se školske 1945/5. nije ni učila u školama zbog nedostatka udžbenika. Nacionalna istorija se učila uz kritički osvrt na ranije udžbenike, i po detaljnim uputstvima. Postavljanje programa za nacionalnu istoriju i književnost vezano je za nacionalni problem. Svaka federalna jedinica mogla je sama da izradi svoj program za nacionalnu istoriju koji je kasnije odobran. Partija je stajala na stanovištu da istorija treba što pre da se očisti od „falsifikata”. Očekivalo se razvijanje diskusije po časopisima o pojedinim problemima istorije, pri čemu se računalo da će i sovjetska literatura iz oblasti opšte istorije pomoći boljem shvatanju *istorijskih* događaja. Odobreni sovjetski udžbenici služili su i za udžbenike iz psihologije i istorije filozofije, predmete koji su se učili u učiteljskim školama i višim razredima gimnazije. Jugoslovenski psiholozi napisali su udžbenik iz psihologije po udžbeniku Kornjilova. Serije pedagoških brošura prevedene sa ruskog služile su za obrazovanje pedagoga — vaspitača.*

Kao rezultat revolucije u Jugoslaviji prosvetna politika *narodne vlasti* je išla na izmenu socijalne strukture (sastava) učenika. U Kraljevini Jugoslavije socijalni sastav učenika u stručnim školama i gimnazijama išao je na štetu radničke i seljačke dece. U tom pravcu podizani su i otvarani đački internati i kuhinje, kao potpora seoskoj i radničkoj deci da nastave školovanje; formirani su mnogi tečajevi za omladinu koja je učestvovala u narodnooslobodilačkoj borbi. Akcenat se stavljao na pomoć studentskoj a ne srednjoškolskoj omladini, s

obzirom na stepen stradanja zemlje u ratu i ograničene materijalne mogućnosti države.

Bez naročite zakonske oštine prelazilo se na sedmogodišnje obavezno školovanje, jer je bilo federalnih jedinica u kojima je još pre rata bilo uvedeno obavezno osmogodišnje školovanje (Slovenija, Hrvatska i Vojvodina), zbog čega ih nije trebalo vraćati unazad radi zaostalosti drugih. Mnoge male varoši i sela tražile su otvaranje nižih gimnazija. Smatralo se da će sedmogodišnje školovanje moći delimično da se sprovede u Hrvatskoj, pa i u Srbiji. Time se objavljivao rat nepismenosti i otporu roditelja u nekim nerazvijenim sredinama da šalju u školu odraslu decu, delom zbog oskudice obuće i odeće, a velikim delom i zbog korišćenja dece za rad na polju.

U borbi protiv nepismenosti osnivani su analfabetski tečajevi kroz koje je samo 1945. prošlo na desetine hiljada građana, tako da je nepismenost smanjena za 4%. Masovno su se otvarale narodne knjižice, čitaonice, narodni univerziteti i domovi kulture; štampa je prodirala u sela; zidne novine su se izdavale u hiljadama primeraka. Osnovni pravac se sastojao u podizanju kulturnog nivoa naroda. Mnoga sela još nisu bila videla film, a u zemlji nisu proizvođeni radio-aparati. Za sela su organizovane pokretne izložbe i pokretni bioskopi. Država 1945. nije bila u stanju da obezbedi radio-aparate za građane, kao ni dijapozitive za sela. Nije bilo najnužnijih projekcionih aparata za univerzitetsku nastavu. Svi prosvetni radnici su mobilisani za borbu protiv nepismenosti. Inicijativu za razvijanje kulturno-prosvetnog rada nosile su mesne vlasti i antifašističke organizacije. Tim radom rukovodila su prosvetno-kulturna odeljenja organa narodne vlasti i agitpropi partijskih rukovodstava.

Univerziteti su počinjali s radom novembra 1945. Beogradski univerzitet je bio naročito oštećen, tako da su mnoge laboratorije i seminari stajali prazni. Jugoslavija još nije dobila sredstva iz reparacija. Ministarstvo prosvete DFJ obraćalo se sa spiskom potreba za Univerzitetu Komitetu u Moskvi, a na drugoj strani nastojalo se da se iz reparacija dobiju najminimalnija sredstva za nastavu. Pored materijalne osnove rada Univerzitet je zadavao brige zbog udžbenika, organizacije i kadrovskog sastava. Deo profesora je uklonjen s Univerziteta zbog saradnje sa okupatorom i izražavanja fašističkih ideja, deo je umro ili otišao sa Nemcima, tako da je postojao veliki „manjak” nastavnog kadra, naročito u docentima i asistentima. Nova

vlast se izjašnjavala za predavanje nauke na Univerzitetu a ne „idealističkih falsifikata“. Ministarstvo prosvete DFJ je u jesen 1945. isticalo da na Univerzitetu postoji svega nekoliko marksista. Neophodna je bila pomoć SSSR-a i očekivao se dolazak sovjetskih profesora koji bi pomogli u organizaciji Univerziteta, a na drugoj strani držali predavanja, naročito iz biologije, istorije, filozofije. Tim povodom se isticalo: „Politički bi u našoj zemlji to bilo vrlo jednostavno, jer, sem doista krajnje reakcije, čitava javnost i intelektualna i profesori Univerziteta i narod, bili bi neobično zadovoljni dolaskom sovjetskih profesora. Sem toga, to što smo slovenske zemlje umnogome umanjuje svaki politički problem u tom pogledu.“ Smatralo se, što se tiče udžbenika, da bi „tabaci“ koji se izdaju za studente sovjetskih univerziteta i instituta bili od neobično velike koristi. Od sovjetske vlade se očekivalo i odobrenje za specijalizaciju jednog broja jugoslovenskih stručnjaka u njihovim institutima.

Materijalni uslovi su bili više nego teški na početku nove školske godine na univerzitetima, 1945, tako da izvestan broj studenata nije mogao da se upiše u nedostatku zgrada, laboratorija i nastavnih kadrova. Država je uz ogromne napore ipak uspela da organizuje nekoliko studentskih domova i menzi, te da da ograničeni broj stipendija. Očekivalo se da se u Francusku pošalje 100 studenata, 100 u Čehoslovačku, 12 u Veliku Britaniju. Računalo se da će i SAD dati stipendije za izvestan broj studenata iz fondova iz kojih su se davale stipendije jugoslovenskim studentima i pre rata. Predstojala je i manja razmena studenata sa Bugarskom. Smatralo se neobično važnim da se izvestan broj studenata pošalje u SSSR, ali je to 1945. bilo nemoguće. Slanje studenata u SSSR, smatralo se, olakšalo bi jugoslovenske prilike, a na drugoj strani osvežila bi se jugoslovenska inteligencija studentima obrazovanim u SSSR-u.

Najveći broj jugoslovenskih studenata usmeren je prema SSSR-u i Čehoslovačkoj. U SSSR-u već su se školovali jugoslovenski građani na vojnim školama, od pitomaca, preko oficira, do generala Jugoslovenske armije. Odlazak u SSSR zavisio je od karakteristika koje su kandidati dobijali u Jugoslaviji. Svaki kandidat posmatran je sa stanovišta da li može „odgovarati zadatku studenata u inostranstvu“, pri čemu se podrazumevala poverljivost, stepen ideološke izgrađenosti, radljivost, porodično poreklo i držanje roditelja u ratu.

Dok je Jugoslavija upućivala najveći broj svojih studenata na školovanje u Čehoslovačku i SSSR, dotle je primala najveći broj studenata na školovanje u Jugoslaviji iz susedne Albanije. Bio je to izraz saradnje narodnooslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije u drugom svetskom ratu, kao i materijalne, političke i vojne podrške koju je Jugoslavija davala NR Albaniji posle drugog svetskog rata. Stipendiranje albanskih studenata bilo je samo jedna od manifestacija odličnih odnosa koji su vladali između dve zemlje, spolja gledano. Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ obavestio je preko Ministarstva inostranih poslova albansku vladu 24. jula 1947. godine da će jugoslovenski univerziteti upisati sve albanske studente koji žele da studiraju u Jugoslaviji.

Pored reorganizovanih starih univerziteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, koji su započinjali rad u novembru 1945, nova vlast je bila usmerena na otvaranje novih univerziteta u Bosni i Hercegovini i Makedoniji, gde nije bilo univerziteta pre rata (ako se izuzmu Filozofski fakultet kao „filijala“ Beogradskog univerziteta i udaranje osnove Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Sarajevu. Misliło se i na otvaranje novih odseka na starim univerzitetima, koji nisu postojali između dva svetska rata u Kraljevini, među kojima najpre rudarskih odseka.

Predratni univerziteti — beogradski, zagrebački i ljubljanski, predstavljali su potpune univerzitete, koji su 1948. postali glomazna tela sa 43.709 studenata. Univerzitet u Beogradu je imao 24.364 studenata, zagrebački 13.437 i ljubljanski 4.122. Najveći broj studenata je otpadao na Tehnički fakultet, koji je sa svojim odsecima činio gotovo poseban univerzitet. Tehnički fakultet u Beogradu je brojao 5.084 studenata, zagrebački 3.475 a ljubljanski 1.667. Beogradski Tehnički fakultet je imao devet odseka, od kojih je svaki predstavljao faktički poseban fakultet. Već tada se izvodio zaključak da bi Tehnički fakultet morao da se odvoji od Univerziteta i obrazuje kao posebno telo pod nazivom Visoka tehnička škola. Više nego zapažena je tendencija razbijanja univerziteta na visoke škole koje bi obuhvatile srodne struke.

Oktobra 1946. Rodoljub Čolaković je u ime bosansko-hercegovačke vlade obavestio M. Đilasa da je vlada avgusta iste godine donela Zakon o otvaranju Pravnog fakulteta u Sarajevu.

Bosni i Hercegovini trebalo je oko 1.000 pravnika koji su se teško mogli školovati na postojećim pravnim fakultetima, jer Bosna i Hercegovina nije mogla da obezbedi toliki broj stipendija. Otvaranjem fakulteta veliki broj ljudi iz Sarajeva mogao je da studira u mestu življenja. Đacima van Sarajeva bilo je lakše da studiraju u glavnom gradu Republike nego u Beogradu ili Zagrebu. Čolaković je ovoj argumentaciji dodavao težnju da Sarajevo postane kulturni centar, smatrajući da je to nemoguće bez univerziteta. Otvaranjem Pravnog fakulteta udaran je praktično temelj budućem sarajevskom univerzitetu.

Do 1948. dva univerziteta su se nalazila u formiranju: u Skoplju (Medicinski, Filozofski i Poljoprivredno-šumarski fakultet) i Sarajevu (Medicinski, Pravni fakultet i Visoka škola za planinsko gazdovanje).

Do preorijentacije u vezi sa školovanjem Jugoslovena u inostranstvu, prvenstveno u SSSR-u, počelo je dolaziti početkom 1948. godine, kao što se može videti iz stava Komiteta za škole i nauku Vlade FNRJ iz marta 1948. godine. Ona je bila izazvana višestrukim razlozima. Jugoslavija se sve više okretala privrednoj izgradnji industrijalizacijom i elektrifikacijom zemlje. Sve više su na značaju dobijala vlastita iskustva. Ideološki uticaji upućivali su da se studenti uzdižu na osnovu sopstvene empirije i jugoslovenskih potreba, jednom rečju, da upijaju iskustvo svoje zemlje. Druge zemlje, uključujući i SSSR, nisu više bile jedini obrazac i uzor. Sticanje vlastitih iskustava ubrzavali su i teški uslovi saradnje sa SSSR-om, komplikovani i mnogobrojnim birokratskim pregradama. Za objašnjenje ove preorijentacije od posebnog je značaja činjenica da se Jugoslavija marta 1948. našla pod Staljinovim pritiskom. Za zaokret su navođeni, kao što se vidi, ideološki faktori, to jest da studenti izvlače iskustvo iz života u vlastitoj zemlji a ne u drugim državama, uključujući i SSSR. Po vladajućim shvatanjima nije se moglo govoriti o razvitku nauke u Jugoslaviji, ako u zemlji ne bi postojale sve škole. Iz toga je proizilazio konkretan zaključak: da Komitet mora uzeti kurs ka stvaranju fakulteta za one oblasti za koje nema uslove za razvitak ni u jednoj republici (geološki fakultet, fakultet za brodogradnju, za inženjere konstruktore). Kao savezni fakultet trebalo je stvoriti fakultet za prehrambenu industriju. Osnivanje pomenutih fakulteta početkom 1949. zamišljeno je kao vid osamostaljivanja zemlje u naučnom pogledu. Sve savezne ustanove trebalo je da se nalaze

u Beogradu, sem Instituta za oceanografiju. Takođe se smatralo da treba prići osnivanju visokih škola i formiranju saveznih fakulteta za čiji razvitak u republikama nije bilo uslova.

Status saveznog fakulteta predložen je i za geološki, rudarski, brodarski i stočarski fakultet. Razmišljalo se i o otvaranju fakulteta za „vojne stvari“. Nazirala se, takođe, potreba stvaranja saobraćajnog, pomorskog, rudarsko-geološkog i vojnog instituta (ili „Visokog vojnog učilišta“).

Razvitak Jugoslavije u završnoj fazi obnove i prelaska na plansku privredu dirigovanog, detaljističkog i centralističkog karaktera, kao najviši stepen administrativne intervencije, imao je u vidu izgradnju što većeg broja visokokvalifikovanih stručnjaka. Kadrovsko pitanje zaoštreno je od samog oslobođenja, zbog velikih ljudskih gubitaka u prošlom ratu, malog broja nasleđene inteligencije i povećanih potreba za stručnjacima, kao rezultat velikih planova o preobražaju ekonomskog i kulturnog lica Jugoslavije.

Temeljna reorganizacija visokog školstva je vezivana za neke kadrovske i materijalne pretpostavke odnosno savladivanja „osnovnih teškoća“, pod kojima se podrazumevalo: 1. „izbacivanje“ izvesnog broja kadrova; 2. zadovoljenje privrede u stručnjacima; 3. izgradnja novog nastavnog kadra; 4. podizanje dovoljno učionica i laboratorija; 5. osiguranje punog studijskog rada u domovima.

Petogodišnji plan razvitka narodne privrede ozakonjen aprila 1947. predviđao je da se u periodu 1947—1951. broj građana sa fakultetskom školskom spremom poveća za oko 24.000. Univerziteti su imali da postanu „fabrike“ za stvaranje nove inteligencije. U cilju ispunjenja plana uveden je sistem masovnih stipendija, naročito za najneophodnija zanimanja (tehnika, poljoprivreda, veterina, medicina, farmacija, ekonomske i pedagoške nauke); po ugledu na SSSR gradivo je svođeno na najužu specijalizaciju; diplomiranim studentima odlagan je vojni rok samo da bi što pre ušli u proizvodnju i pomogli industrijalizaciju; kvantitet je nadvladivao kvalitet. Kadrovi su raspoređivani administrativnim putem, pri čemu se vodilo računa o najdeficitarnijim granama i krajevima.

Slično Sovjetskom Savezu, stajalo se na stanovištu izgradnje svoje inteligencije koja bi u svojstvu tehničko-produkcijske inteligencije odigrala ulogu u socijalističkom preobražaju zemlje i zamenila staru inteligenciju koju je novi režim prihvatio,

ali je zadržao i dozu nepoverenja prema njoj (školovani u starom sistemu, nisu prošli narodnooslobodilačku borbu, opterećeni malograđanskim mentalitetom); navodila se kolebljivost inteligencije, „individualističke težnje“, suprotne višim kolektivnim ciljevima i interesima. Stručnjaci i inteligencija optuživani su da su protiv novih metoda rada, iz konzervativizma. Stručnjaci su optuživani da potcenjuju „snagu narodnih masa“, jer se nisu „otresli ostataka prošlosti“.

Planska privreda je stavila na dnevni red brzo stručno osposobljavanje radnika, jer je privreda naprosto vapila za stručnjacima srednjeg i višeg profila. Stručnih kadrova nedovoljno je nasledeno iz Kraljevine Jugoslavije, a dobar deo je i nastradao u ratu (poginuli, umrli, ostali van domovine, iselili se u ratu ili neposredno po oslobođenju, neki dobrovoljno a deo prinudno). Obnova je započinjala u znaku preovladivanja nestručnih ljudi za najraznovrsnije delatnosti. Problem ne samo da se nije rešio, već se još više zaoštrio popunjavanjem novog administrativnog aprata i privrednih ustanova i preduzeća iz redova bivših boraca, istina pouzdanih ali većinom nestručnih, novih stanovnika gradova, dojučerašnjih seljaka, uopšte ljudi sa nepotpunim stručnim kvalifikacijama ili bez njih. Nedostatak stručnosti nadoknađivao se voljom, radnim naprezanjem, identifikacijom s političkim kursom KPJ, većim brojem radnika na pojedinim mestima, onovremenim kultom provizornih rešenja i improvizacija. Uključivanjem ove masovne kategorije građana u aparat vlasti, uprave i privrede započinjalo je njihovo brzo doškolovanje, uglavnom preko tečajeva, večernjih škola, vanrednim studiranjem. Nedovoljno stručnim kadrovima priznavala se viša stručna sprema na osnovu učešća u narodnooslobodilačkoj borbi ili na osnovu vršenja poslova za koje se tražio visok stepen političkog poverenja. Period o kome je reč ne poznaje nezaposlenost, ali poznaje ekstenzivnost i neviđenu fluktuaciju radne snage. Prelaskom na plansku, dirigovanu privredu donošeni su propisi koji su inkriminirali nezaposlenost podvođeci je gotovo pod „skitničenje“. Broj srednjih stručnih kadrova trebalo je dvostruko uvećati razvijanjem srednjih stručnih škola na račun gimnazija i stipendiranjem. Uporedo sa srednjim stručnim školama i gimnazijama osnovani su radnički tehnikumi sa kraćim vremenom za sticanje kvalifikacija.

U školskoj 1947/1948. godini izvršen je „prvi put u istoriji Univerziteta planski upis studenata“. Upis se imao izvršiti po

planu i na pojedine fakultete, odseke i grupe. U svim sreskim mestima organizovane su konferencije sa svršenim maturantima. Narodna studentska omladina uputila je na Omladinsku prugu specijalne ekipe studenata-agitatora za upis. Od 4.919 učenika osmih razreda srednjih škola Srbije, koliko ih je ukupno maturiralo koncem školske 1946/1947. godine upisalo se na Univerzitet 4.722 ili 96%. U vezi sa ovim visokim procentom konstatovalo se da je pre rata na Univerzitetu produžavalo školovanje prosečno samo 20% svršenih maturanata.

Posle upisa tekla je borba za premašenje plana diplomiranih studenata. Školske 1947/1948. skoro svaki treći student je bio stipendist (7.362 stipendije). Prilikom dodeljivanja stipendija naročito se cenilo „socijalno poreklo, uspeh u nastavi, materijalno stanje i zalaganje na izgradnji zemlje svakog stipendiste". Uz pomoć gradskih i narodnih odbora vršilo se proveravanje i revizija dodeljenih stipendija, od čijeg je rezultata zavisilo da li će se stipendija oduzeti ili nastaviti davanje stipendije. No, sve više su se — kao što se vidi 1948. — za stipendije javljali i studenti „iz buržoaskih porodica", pri čemu su kao razlozi traženja stipendija uzimane mere narodnih vlasti na polju privrede: nacionalizacija, revizija trgovačkih dozvola, itd. Brojno stanje stipendista imalo je uspon iz godine u godinu. Republičke, savezne ustanove i ustanove drugih republika i vojske dale su 1947. godine 7.362, a 1948. godine već 11.436 stipendija. Politikom stipendiranja pomagalo se i izvršenje plana na nekim fakultetima na kojima je odziv studenata bio manji (na Poljoprivredno-šumarskom, Veterinarskom, Filozofskom i Prirodno-matematičkom).

Industrijalizacija Jugoslavije postojala je nova religija Partije, po uzoru na SSSR, koja je prenošena na državne organe, masovne organizacije, građane. Blagoje Nešković je tražio od komunista Beograda da im Plan ne izlazi iz svesti. Mitra Mitrović je očekivala da će na kraju izvršenja Plana biti „izbrisana nepismenost". Upozoravala je da se celokupno obrazovanje mora uskladiti sa „izgradnjom socijalizma u našoj zemlji". „Već mnoge formulacije", govorila je M. Mitrović, „u našim novim udžbenicima iz privrednog života ne odgovaraju pravcu razvitka naše zemlje, na pr. zastarelo deluje konstatacija, 'Glavno zanimanje našeg stanovništva je poljoprivreda', ako se ne da slika svestranog razvitka naše zemlje, ako se ne obeleži linija njene industrijalizacije i elektrifikacije."

Nov odnos prema obrazovanju i univerzitetskom studiju doveo je do prave „eksplozije“ visokog školstva već posle oslobođenja, što se vezivalo za stvaranje „svoje inteligencije“, posebno stručne. Time su se udovoljavale potrebe za visokokvalifikovanim stručnjacima u okvirima megalomanski koncipirane industrijalizacije Petogodišnjim planom razvitka narodne privrede 1947–1951. godine.

Statističke tabele pokazuju ogroman porast studenata po godinama u godinama industrijalizacije. U Jugoslaviji je 1947/1948. bilo ukupno 47.996 studenata; 1948/1949. — 59.605; 1949/1950. — 60.565; 1950/1951. — 60.580. Kao što se vidi iz ovog poslednjeg podatka — upoređenog sa prethodnom školskom godinom — nastupio je zastoj. Više od polovine ovog broja studenata otpadalo je na Srbiju: u školskoj 1947/1948. — 25.458; 1948/1949. — 31.748; 1949/1950. — 31.396; 1950/1951. — 29.981.

Potrebe inženjera po strukama (mašinstvo, elektroinženjerstvo, građevinarstvo, itd.) po godinama iskazivane su na sledeći način: za 1947. — 740; za 1948. — 944; za 1949. — 1.498; za 1950. — 1.419; za 1951. — 1.319; za 1952. godinu — 5.920. Što se tiče srednjih kadrova, 1951. bilo je potrebno 5.465 i 190 za savezna ministarstva, ukupno 5.655.

Vanredno studiranje uvedeno je da se omogući završetak studija onim licima koja su bila zaposlena, usled čega nisu mogla da redovnim putem završe školovanje, naročito onih koji su ga u ratu prekinuli; zatim radi završenih đaka srednjih stručnih škola koji su posle jednogodišnje prakse mogli da se upisuju na odgovarajuće fakultete. Vanredno studiranje zavedeno je Uredbom Vlade FNRJ 1947. godine. Već školske 1948/1949. bilo je u Jugoslaviji 12.851 vanrednih studenata (24,5% od ukupnog broja studenata), a 1949/1950. 10.924 ili 20% od ukupnog broja studenata.

Fakulteti su se odupirali tendencijama da postanu visoke stručne škole, na što je upućivalo sovjetsko iskustvo. Otpor se javljao u vidu protivljenja da se stvaraju uski specijalisti koji su mogli zadovoljavati trenutne potrebe operative, ali uz uskraćivanje širih znanja i perspektive razvitka. Odbacivali su da sistem studija pretvore u srednješkolski sistem sa čvrsto određenim jednoobraznim nastavnim planovima i programima, sa određenim predmetima i standardnom materijom. Naučnoi-

straživački rad je zapostavljen i ovlađivale su specijalističke sklonosti, koje su u kasnijem razvitku pevaziđene.

Istovremeno sa studijama zaoštravala se i idejna „čistota“ nauke. Oštrica partijskog udara u ideološkoj sferi usmeravana je gotovo isključivo protiv onih ljudi koji su namerno „iskrivljavali marksizam — lenjinizam i zlonamerno izopačavali liniju Partije“, koju je Partija sprovodila „kao inicijator i organizator narodnog jedinstva, jedinstva narodnih masa, kao inicijator i organizator nove države, nove kulture, nove narodne privrede“. Uzor je bio rad u SSSR-u; kao i u ovoj zemlji, kritika je trebalo da bude živa i konkretna i da podstiče na podvige i uklanja ono što je „nezdavo i lažno“. Idejna „čistota“ ogedala se u izboru nastavnih kadrova, karakteru nastave, udžbenicima, kvalitetu ovih udžbenika i priručnika. Istovremeno sa zahtevima za „likvidaciju naučne zaostalosti nastave mnogih nastavnih predmeta“ (za fiziku i herniju kaže se da zaostaju za dvadeset i više godina za razvojem ovih nauka), posebna pažnja je posvećivana idejnoj strani društvenih i humanističkih nauka. „Borba za novi sadržaj nastave“ stavljena je u „prvi plan izvršenja promena na Univerzitetu“ i najvažniji zadatak.

Najveća pomoć u ideološkom radu očekivala se od sovjetskih naučnika (prevod udžbenika, „sprevočnika“, razmena naučnih radnika, itd.). Sovjetska nauka je popularisana prevodima udžbenika, propagandom preko novina, gostovanjem sovjetskih naučnika, slanjem studenata na sovjetske škole, itd.

Kao akutan problem navođen je deficit nastavnih kadrova. Stanje nastavno-predavačkog osoblja januara 1948. je na Univerzitetu ocenjivano kao teže nego pre rata. Postojeća slika je ilustrovana više nego ubedljivim podacima: dok je pre rata na BU bilo 327 nastavnika na 9.972 studenta, 1948. je bilo 374 nastavnika na 24.364 studenta; dok se u odnosu na stanje pre rata broj nastavnika povećao samo za 14% broj studenata se istovremeno povećao na 244% ili dva i po puta; dok je pre rata na jednog nastavnika dolazilo 30 studenata, januara 1948. na jednog nastavnika je otpadalo 65 studenata.

Novopostavljeni (izabrani) profesori morali su da izdrže test stručnosti, ali pre svega političku proveru. Partijska organizacija je određivala stav po pitanju izbora svakog kandidata. Oni su klasifikovani na sledeće kategorije: pouzdani, kolebljivi i neprijatelji. „Reakcionarni elementi“ u fakultetskim savetima težili su da dolazak na Univerzitet omoguće ljudima koji su im bili

bliski, bilo po političkom opredeljenju ili rodbinskim vezama. Kandidati izabrani na fakultetskim savetima „iznošeni su" na Univerzitetski savet, gde se preko rektora uticalo na njihov izbor, prihvatanje ili odbacivanje. Do kraja 1947. Komitet je sve kandidate dostavljao poslednjoj instanci — Kadrovskoj upravi CK KP Srbije koja je definitivno odlučivala o potvrđivanju. Pre toga su bila prikupljana mišljenja (karakteristike) o kandidatima, koja su sastavljali partijski komiteti, „ćelije", studentske organizacije uz pomoć nastavnika, aistenata i studenata. Konsultovani su ponekad i studenti — vanpartijci. Ocene su davane na osnovu mišljenja komiteta i partijskih organizacija, vlastitih opservacija pisaca ili sastavljača karakteristika, ocena kolega, studentskih mišljenja, itd. Među sastavnim delovima ovih mišljenja nalaze se podaci o idejno-političkom opredeljenju u prošlosti, naročito za vreme narodnooslobodilačkog rata, i u sadašnjosti (da li podržava liniju narodne vlasti), stanju zdravlja, mentalnoj svežini (senilnost), ugledu u nauci, odnosu građanske sredine prema onima koji su prešli na pozicije marksizma; da li je pristaša idealizma u filozofiji, odnosno prema nacionalnoj politici KPJ, o karakterološkim osobinama (bezobzirnost, svojevoljnost, pasivnost ili agresivnost, otvoren ili zatvoren za uticaje spolja), da li prihvata masonizam-lenjinizam, naučni i pedagoški ugled, odnos prema starijima i mlađim saradnicima, da li je pripadao masonima, je li obezbedio naslednika, da li su predavanja fundirana na principima istorijskog materijalizma, odnos nastavnika prema studentima za koje misle da su komunisti (odbojan ili laskav stav, drugarski odnos, itd.). Na BU je 1946—1947. došlo do izbacivanja sa fakulteta više naučnih radnika i uticajnih profesora koji su tretirani kao građanski mislioci, „reakcionari", nastavnici koji predaju „idealističke falsifikate", zbog mrlja u prošlosti, itd.

Problem udžbenika i osnovne priručne literature isticao se kao jedan od glavnih ideoloških problema univerziteta u posleratnoj fazi razvitka. O toj strani brinuli su Agitprop CK KPJ i agitropi republika. Pri CK KPJ postojala je pedagoška komisija koja se bavila pitanjem nastavnog plana i programa, kao i udžbenicima. Pri Komitetu za visoke škole predstojalo je obrazovanje specijalne komisije sa ciljem da organizuje diskusije o udžbenicima pripremljenim za štampu, kako sa stručnog, tako i sa ideološkog stanovišta. Neposredno po oslobođenju smatralo se da su upotrebljivi samo udžbenici iz matematike,

fizike, hernije, za razliku od udžbenika istorije (nacionalne i opšte), književnosti, biologije, psihologije, koji su ocenjivani kao neupotrebljivi na univerzitetu i srednjim školama. Za gimnazije i stručne škole izdavali su se novi udžbenici rađeni uglavnom po sovjetskim udžbenicima. Doslovno su prevedeni sovjetski udžbenici opšte istorije, koji su preporučivani kao priručnici. Najveći problem javljao se u vezi sa nacionalnom istorijom koja se 1944. nije ni izučavala u školama na oslobođenim teritorijama, jer nije bilo prihvatljivih udžbenika. Prilikom izrade programa za nacionalnu istoriju i istoriju književnosti ukazivano je na značaj „nacionalnog problema”. Svaka federalna jedinica — republika imala je da izradi program za nacionalnu istoriju, koji bi zatim „išao” na odobrenje. Planiralo se da se preko časopisa organizuje diskusija o problemima istorije u cilju da se raščiste problemi i istorija oslobodi, kako se govorilo, od „falsifikata”.

U nastavi su korišćeni sovjetski udžbenici iz oblasti pedagogije, psihologije, teorije književnosti, istorije filozofije.

Srpska kraljevska akademija nauka od 1947. menja naziv u Srpska akademija nauka. Prilikom izbora novih članova pretezali su politički razlozi, kako prilikom izbora novih redovnih i dopisnih članova, tako i s obzirom na zahtev politike da se iz svake slovenske zemlje izabere po jedan član kao svedočanstvo o tesnim političkim vezama ovih zemalja koje su se našle pod uticajem SSSR-a. Na tajnom glasanju 1947. nisu prošli Vladimir Nazor i Todor Pavlov. Tada je predsednik Akademije Aleksandar Belić, sa još deset članova, dao kolektivnu ostavku, polazeći od „izvanredne predusretljivosti svih državnih faktora bez razlike, štetnih tradicija koje su se zadržale, neslaganja u naučnim kriterijumima, različitih ocena odnosa među samim jugoslovenskim akademijama”. S njim su istupili: Veljko Petrović, Toma Rosandić, Petar Kolendić, Ivo Andrić, Siniša Stanković, Pavle Savić, Stefan Djelineo, Petar S. Jovanović, Dušan Nedeljković i Vojislav S. Radovanović. Na skupu celokupne Akademije motivacija ove ostavke nije primljena. Neuvažavanjem kolektivne ostavke Ministarstvo prosvete NR Srbije je stavilo ceo sastav Akademije na raspoloženje i odredilo Odbor za vođenje poslova. Polazilo se od toga da Akademija ne može primiti, ni ispuniti zadatke koji se pred nju, kao najvišu naučnu ustanovu NR Srbije postavljaju; praktičnom suspenzijom Akademije, na osnovu shvatanja da su svi članovi službeno u ostavci, ona se po treći put u svojoj prošlosti našla u nezavidnoj

situaciji. U suštini, nezavisno od vidljivog povoda, prilično beznačajnog, jer se u tajnom glasanju ne može obezbediti volja spoljnih činilaca, radilo se o nametanju te volje jednoj uglednoj i tradicionalnoj ustanovi. Nova državna vlast u naponu svoje snage i u uslovima prelaska na izgradnju socijalizma tražila je da svaka ustanova sprovodi volju državnih organa, kao njihova „transmisija“. Donošenje novog zakona o Akademiji teklo je bez rasprava i nagađanja sa članovima ovog tela. Zadržan je stari sastav Akademije, ali je ona promenila status. Zakon o Akademiji iz juna 1947. predvideo je da se radi o državnoj ustanovi, na budžetu NR Srbije; uskladio je nove odnose sa tradicijom ove ustanove, proširio delokrug rada ustanove uvođenjem medicinskih i tehničkih nauka (napuštanjem stručnih akademija); proširene su delatnosti Akademije održavanjem veza sa drugim akademijama i naučnim društvima u zemlji i inostranstvu, predviđeno otvaranje instituta, uvedeni naučni saradnici. Uvedeni su instituti po ugledu na Akademiju SSSR-a. U međunarodnom razdoblju Akademija je bila ustanova koja se strogo distancirala od politike i deklarativnog podržavanja režimskih političkih poteza. Posle donošenja novog zakona ona se uključuje u društveni život nove Jugoslavije. Vanredna skupština Srpske akademije nauka je septembra 1948. donela „Izjavu Srpske akademije nauka o klevetničkoj kampanji protiv naše zemlje“. Na svečanom skupu Akademije 11. novembra 1948. maršal Jugoslavije Josip Broz Tito proglašen je za prvog počasnog člana SAN.

Pre rata Akademija nije imala laboratorije, radionice, institute, dok ih je već 1948. imala 26. Iz instituta slate su na teren istraživačke ekipe (samo 1948. poslato je 170 ekspedicija). Počelo je odbacivanje starog iskustva preuzimanog iz SSSR-a, a na drugoj strani između Akademije i vlasti nisu prestali da se održavaju odnosi nepoverenja, koji su naročito dolazili do izražaja prilikom izbora novih članova. Na drugoj strani, postojala su razmimoilaženja oko pitanja dodeljivanja doktorata, na što je Akademija bila stekla pravo (35 doktorata je odbranjeno pod njenim kupolama). Akademik Ivan Đaja optuživao je Akademiju za „egoistički stav“ prema Univerzitetu, a dopisnik SAN Lavoslav Ružička zamerao joj je institutsko ustrojstvo po sovjetskom uzoru. Posle donošenja Opšteg zakona o univerzitetima 1954. SAN je izgubila pravo da dodeljuje doktorate. Akademija je izgubila i svoje institute.

Kopiranje sovjetskih iskustava bilo je kratkog veka, jer su posle Rezolucije IB-a, stvaranja novih univerziteta i prelaska na samoupravljanje započeli suprotni procesi oslobađanja Akademije od stranog organizacionog i ideološkog uticaja. Srpska akademija nauka je lojalno saradivala sa vlašću, ali se suprotstavljala podređivanju volje državnim i partijskim organima koje je potiralo autonomiju ustanove i samostalno naučno mišljenje.

Revolucija je radikalno menjala odnos prema nacionalnim manjinama koje su, izuzimajući one međunarodno zaštićene mirovnim ugovorima ili bilateralnim sporazumima bile nacionalno bespravne, bez prava na svoj jezik u službenoj komunikaciji, na svoje škole, pa i proporcijalno predstavništvo u organima uprave i sudstvu. Prema njima se gajio visok stepen nepoverenja.

Revolucionarna politika u kulturi i prosveti najpre je započela masovnim opismenjivanjem koje se nastavljalo i posle obnove. Samo u godinama 1946—1948. naučilo je da na svom nacionalnom jeziku čita i piše 63.520 (24,5%) Šiptara, 4.436 Bugara, 91,4% Slovaka, 99,3% Rusina, 69,9% Rumuna, 65,6% Mađara, 14,3% Turaka. Dok je pre rata u školskoj 1938/1939. za sve nacionalne manjine, ne računajući Nemce, postojalo 266 osnovnih škola, 4 opšte obrazovne srednje škole i jedna učiteljska škola (mađarska), dotle je za sve nacionalne manjine školske 1947/8. bilo 1.012 škola, osnovnih škola, 124 (3100%) opšteobrazovnih srednjih škola i 7 (700%) učiteljskih škola. Nastava i udžbenici u ovim školama bili su na nacionalnim jezicima. U Jugoslaviji je 1948. izlazilo 32 novine i časopisa na jezicima nacionalnih manjina. Na jezicima raznih nacionalnih manjina štampano je 1947. i u prvoj polovini 1948. 136 knjiga sa ukupnim tiražom od 605.000 primeraka na jezicima raznih nacionalnih manjina. Šiptarski komitet na Kosmetu izdao je od oslobodenja do novembra 1947. 40 raznih knjiga i brošura.

Osnovni vid idejno-vaspitanog rada bila su predavanja. U Vojvodini je 1947. postojalo 11 mađarskih narodnih univerziteta, a na Kosmetu je iste godine preko narodnih univerziteta održano oko 200 predavanja na šiptarskom jeziku. Kulturno-masovni rad nacionalnih manjina tekao je u okviru kulturno-prosvetnih saveza i udruženja, korišćenjem nacionalnih pozorišta, diletantskih i folklornih grupa i horova. Nacionalne manjine imale su u Vojvodini svoje kulturne saveze: Mađari — Mađarski kulturni savez, Rusini — Rusku matku, Slovaci — Maticu

slovačku, Rumuni Rumunski kulturni savez. Ovi savezi imali su po selima svoje mesne odbore. U Makedoniji su Šiptari i Turci imali ukupno 52 kulturno-prosvetna društva od kojih se 48 nalazilo na selu, a 4 u gradu. Mađarska i italijanska nacionalna manjina imale su svoje stalno pozorište, a ostale pozorišne i folklorne grupe.

Kao i u drugim nerazvijenim krajevima, tako je i u Makedoniji najvažniji problem bila likvidacija nepismenosti, koja se pojavljivala kao kočnica kulturno-prosvetne naobrazbe i političkog uzdizanja Makedonaca. Pred nepismene „seljake — partijce" postavljen je zadatak da najpre nauče čitati i pisati. Samo tako su, kako se isticalo, mogli da se uzdignu iznad nepismenih i da im prednjače. Osim ovog analfabetskog problema, tako karakterističnog za ogromno more seljaštva u Makedoniji, trebalo je posvetiti najveću pažnju razvoju makedonskog jezika i makedonske književnosti. Sa konstituisanjem i priznavanjem u revoluciji makedonskog nacionalnog bića oštro se postavljalo izdavanje udžbenika makedonskog jezika i udžbenika na makedonskom jeziku, izdavanje makedonskih narodnih pesama i davanje podrške mladim književnim snagama na stvaranju novih dela i izdavanju njihovih radova.

Osim kulturno-prosvetnog i vaspitnog rada u masama nacionalnih manjina, razvijao se i idejno-politički rad među članovima KPJ. Pored toga, što je makedonska partija slala polaznike na partijske škole CK drugih republika i pri CK KPJ, postojale su i posebne partijske škole i kursevi na kojima se izučavala „nauka marksizma — lenjinizma". Na Kosovu i Metohiji je od 1944. postojala niža partijska škola za Šiptare članove KPJ kroz koju je do 1948. prošlo oko 500 Šiptara. U Makedoniji je osnovan partijski kurs za Šiptare članove partije, a u Vojvodini večernji kursevi za Mađare i partijce i nepartijce, a istovremeno 15-dnevni partijski kursevi za Rumune i Mađare. Predavanja i literatura kursista bila je na njihovim nacionalnim jezicima.

Partija je kulturno-prosvetni rad sprovodila i među nemačkim i austrijskim radnicima i stručnjacima, koji su posle puštanja odlučili da ostanu u Jugoslaviji, kao i među italijanskim radnicima, koji su našli zaposlenje u Jugoslaviji. Nemci i Austrijanci su prvog maja 1948. pokrenuli svoj nedeljni list *Der Šefenden*, koji je izlazio u 7.000 primeraka. Oni su u fabrikama imali posebne sindikalne grupe, a pri sindikalnim

rukovodstvima postojali su posebni instruktori za rad s nemačkim i austrijskim radnicima. Preko svojih posebnih klubova „njemački trudbenici" organizovali su političko-kulturno prosvetni rad. Italijanski radnici zaposleni u Beogradu i Zemunu imali su svoj klub sa bibliotekom i kružocima u kojima se izučavala marksistička literatura. Bio je to poseban način idejnog prevaspitavanja i pripremanja za otpuštanje i povratak kućama.

Osuđivao se „sindikalizam" u kulturno-prosvetnom radu, zbog rađanja „nakaradnih formi" i sadržaja, političkim cepanjem kulturno-masovnog pokreta njegovim odvajanjem od sela. Pod kritičku lupu stavljao se i rad profesionalaca koji su preuzimali delatnost čitavih organizacija koje se nisu kolektivno osećale. Omladini se prigovarao avangardizam. Partiji nije smetalo što omladina prednjači, ali je bila protiv toga da ona daje pečat masovnom kulturnom radu. Kulturno-prosvetne sekcije Narodnog fronta nisu uspevale da se samostalno iskazuju, pretvarajući se u uprave domova kulture ili izjednačavajući se sa kulturno-prosvetnim odborima. Domovi kulture su delovali negde kao državni a negde kao omladinski, sindikalni, domovi Narodnog fronta. Oni su više ličili na kafane nego na domove kulture. Reč je o državnim ustanovama u finansijsko-materijalnom smislu, jer ih je izdržavala država (briga oko zgrade, snabdevanje instrumentima, rekvizitima za scenu, itd.), ali su u pogledu programa morale biti partijske ustanove. Smatrana je pogrešnom tendencija („ukalupljivanje" i „kočenje") da se kulturni život koncentriše u domu kulture i da tu bude jedini centar i idejno rukovodstvo. Partiji je nalagano da se u zadružnim domovima ustanovi „kulturna soba" i da se snabdeju zvučnicima i radio aparatima.

Agitpropi su uzimali pod svoje narodne univerzitete kao ustanove za političko prosvetovanje naroda. Na ovima su se držala politička i stručna predavanja. Država ih je finansirala, a partija određivala program rada. Univerziteti su korišćeni i za održavanje kurseva, naročito za podizanje rukovodilaca za kulturno-masovni rad (bibliotekare, rukovodioce za kulturno-umetnički sektor). Poseban značaj pridavao se čitaonicama i knjižnicama na selu, kao put za vaspitavanje seljaštva. Agitprop je zagovarao da se selo bolje snabdeva štampom, knjigama i posveti veća pažnja vaspitanju bibliotekara. U oblasti izdavaštva traženo je da se više izdaju dela starijih

pisaca za diletantska društva, starija muzička literatura, jugoslovenska publicistika. Skretana je pažnja da su prevodi s ruskog bili korisni, dok se nije razvila jugoslovenska publicistika. Ukazivano je na značaj filma za selo. Posle gledanja prvog umetničkog jugoslovenskog filma „Slavica" mnoga sela su se „preobrazila".

Partija je zahtevala da se posveti veća briga uzdizanju kadrova kulturnih radnika osnivanjem kurseva za bibliotekare, horovođe, diletantske grupe. Sa prelaskom na plansku industrijalizaciju Jugoslavije, zaoštavano je pitanje značaja kulturno-masovnog rada kao jedne od bitnih manifestacija društvenog života i pretpostavke za njegov napredak. Kampanje za suzbijanje nepismenosti morale su da se nastave, kako u selu tako i u gradu. Nepismenost je bila karakteristična i među radništvom. Početkom 1948. navodili su se primeri fabrika u Makedoniji u kojima je radilo na stotine nepismenih radnika (fabrika duvana sa 700 nepismenih). Bez opismenjivanja nije bilo uslova za polet masovnog kulturnog rada. Sa prelaskom na industrijalizaciju i gradnju zadružnih domova kulturni centri su pomerani prema unutrašnjosti u skladu sa Kardeljevom koncepcijom o stvaranju sreskih kulturnih centara.